

TARTU ÜLIKOOL
Pärnu kolledž
Sotsiaaltöö korralduse osakond

Mirje Reinson

**ALAEALISTELE ÕIGUSRIKKUJATELE
SUUNATUD TEENUSED PÄRNUMAA
NÄITEL**

Lõputöö

Juhendaja: Valter Parve, MA

Pärnu 2020

Soovitan suunata kaitsmisele

Valter Parve

/digiallkirjastatud/

Kaitsmisele lubatud

TÜ Pärnu kolledži programmijuht Anu Aunapuu

/digiallkirjastatud/

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Mirje Reinson

/digiallkirjastatud/

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Teoreetiline ülevaade alaealistest õigusrikkujatest, neid ümbritsevatest mõjuteguritest ja neile kohandatavates mõjutusvahenditest	7
1.1. Alaealine õigusrikkuja ja teda mõjutavad riskitegurid.....	7
1.2. Alaealine õigusrikkuja mujal maailmas ja Eestis.....	13
1.3. Alaealisele õigusrikkujale kohandatavad mõjutusvahendid	17
2. Uuring alaealistele õigusrikkujatele kohaldatavatest mõjutusvahenditest ja mõjuteguritest.....	26
2.1. Ülevaade alaealistele õigusrikkujatele suunatud mõjutusvahenditest ja meetoditest Pärnumaal	26
2.2. Uurimismeetod, valim ja uuringu läbiviimine	29
2.3. Andmete analüüs, tulemused ja arutelu.....	31
2.3.1. Spetsialistide tööalased tähelepanekud peale alaealiste komisjonide kaotamist	31
2.3.2. Alaealist õigusrikkujat mõjutavad riskitegurid	33
2.3.3. Teenuse kättesaadavuse vajalikkus noore elukoha lähedal.....	38
2.3.4. Alaealistele õigusrikkujatele rakendatavad mõjutusvahendid ja nende tõhusus läbi spetsialistide vaatenurga	40
2.3.5. Pärnumaa koostöövõrgustik töös alaealise õigusrikkujaga.....	48
Kokkuvõte.....	51
Viidatud allikad.....	54
Lisad.....	60
Lisa 1. Uuringu küsimused nende seos allikatega	61
Lisa 2. Taotlus uurimistöö tegemiseks politseis	62
Summary	65

SISSEJUHATUS

Lapsed ei sünni koos kasutusjuhendiga, mistõttu paljud noored, esmased lapsevanemad ei oska toetada, suunata, luua positiivset kasvukeskkonda ning õpetada lapsele sotsiaalseid oskusi. Et üha keerulisemas, muutuvamas ning nõudlikumas maailmaruumis edukalt ja ilma õigelt teelt kõrvalekaldumiseta eesmärkideni jõuda, on ehk oluline toetada peret juba hetkel, kui laps on alles koolieelik. Lõputöö ajendiks sai teemakohane rohke meedia tähelepanu ning sellest lähtuvalt küsimus, kuidas ja läbi milliste meetmete toetada lapsevanemat ja last ning kas vajaduspõhise teenuse kättesaadavuses mängib rolli ka piirkond. Kas on võimalik jõuda peredeni enne, kui olukord nõuab abimeetmete rakendamist, kui menetlus on jõudnud prokuratuuri või kohtusse? Miks alles siis mõistetakse, et ollakse kaotatud väärtuslikku aega?

Ükski laps ei sünni siia ilma kurikas või nuga käes, küll on mõjuteguriks, kuhu ja kelle juurde ta sünnib, laps ise pole ei hea ega halb, vaid tema käitumine ja teod on seda, kuid ühiskond peegeldub vastupidist: „Sina oled halb!“ (Frank-Viron & Johanson, 2017). Järjest olulisemat rolli mängib alaealise tuleviku kujunemisel kool ja sõpruskond, kus nõudmised on tunduvalt kõrgemad kui kodus (Aas, 2018).

Endine riigi peaprokurör Norman Aas (2018) on võrrelnud Eesti ühiskonna riskilast Pipi Pikksukaga, sest kahel korral võinuks Pipi vastu algatada kriminaalmenetlust – vastuhakk politseile ja sekkumine kaklusesse. Aas (2018) tõdeb, et valede mõjutusvahendite ja karistuste kasutamine võib viia vastupidisele tulemile ning edaspidiselt hoopis soodustada kuritegelikku käitumist. Samuti näitasid aastal 2014 Hollandi Leideni kõrgkooli teadlaste poolt välja töötatud hindamisinstrumentide põhjal kogutud andmed seni arvatust vastupidist: kinnise asutuse elukeskkonna mõju korduvrikkumiste toimepanemisel saab avaldada noorte käitumisele koguni positiivset mõju (Salla, 2016, lk 21). Ajavahemikul 1958–2002 USA-s läbi viidud uuringud näitasid, et sekkumised, mis sisaldasid terapeutilisi filosoofiaid, nagu nõustamine ja oskuste väljaõpe, olid

tõhusamad kui need, mis põhinevad kontrollimise või sundimise strateegiatel – jälgimisel, heidutamisel ja distsipliinil (Lipsey, 2009, lk 143).

2018. aastal läbi viidud Praxise uuringu põhjal selgus, et Eestis puuduvad alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenuste valikuks ühtsed hindamisinstrumendid, mille põhjal oleks võimalik tuvastada peamised riskide ja vajaduste valdkonnad. Antud infost lähtuvalt saaks omakorda hinnata, millist personaliseeritud teenust laps vajab, näiteks kas residentaalset või kogukondlikku (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 40). 2018. aasta seadusemuudatuse valguses laienesid meetmed eesmärgiga leida alaealisele õigusrikkujale sobivaim lahend lähtudes tema taustast ja probleemidest (Pärn, 2018).

Teenuste kättesaadavuse laiem pilt kogu Eesti vaates on keeruline nii teenusepakkujatele kui ka inimestele, sest teenuste kvaliteet, valikud ning teenuseni jõudmine võib drastiliselt erineda lausa omavalitsuste tasandil (Vilgats, 2019, lk 48). Näiteks Mustvee ja Peipsi piirkond määratleb ennast mõnes vaates vaeslapse kingades, kuna vallas napib teenustepakkujaid ning enamikke teenuseid saadakse kõrvavaldadest, mistõttu sõltub teenuste kättesaadavus paljuski ühistranspordist (Tuur, 2019, lk 28). Lapse jaoks on väga oluline asjaolu, et muutused teenusel viibimise ajal toimuksid ka elukeskkonnas. Ilma muudatustega kodukeskkonnas ei ole mõeldav, et ta hakkaks koju tulles soovitud moodi käituma. Näiteks, kui noor on kodukandis toime pannud õigusrikkumise, siis kogukonda naastes võib ta vajada lepitusteenust. (Gornischeff & Loide, 2019, lk 79)

Antud lõputöö uurimisprobleem on selles, et alaealistele õigusrikkujatele teenuste määramisel lähtutakse mitte niivõrd lapse vajadustest, kuivõrd sellest, milline on piirkonnas teenuse kättesaadavus.

Lõputöö eesmärgiks on selgitada välja, mis mõjutab Pärnumaa piirkonnas alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenuste valikut ning vastavalt tulemustele teha spetsialistidele ettepanekud teenuste parenduseks. Eesmärgi täitmiseks püstitati järgmised uurimisküsimused:

- Milliseid mõjutusvahendeid rakendatakse alaealistele õigusrikkujatele?
- Millist mõju avaldub alaealise käitumisele teda ümbritsev võrgustik – perekond, sõbrad, kool ja kogukond?

Töö eesmärgi täitmiseks on koostatud järgmised uurimisülesanded:

- luua kirjanduse põhjal ülevaade alaealistest õigusrikkujatest ja toimivatest teenustest läbi erinevate praktikate ning kirjeldada kaasnevaid probleeme; uurida, kuidas võrgustik mõjutab alaealist ja koostada ülevaade, millest lähtutakse ühe või teise mõjutusvahendi valikul;
- selgitada välja uuringu eesmärgi täitmiseks sobivaim valim, leida Pärnumaa piires uuringus osalejad, koostada uuringu läbiviimiseks küsimustik ning viia läbi intervjuu spetsialistide seas, kes puutuvad oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega;
- analüüsida saadud andmeid ning neile tuginedes anda ülevaade tulemustest ja tuua välja peamised järeldused ning ettepanekud spetsialistidele, kes oma töös puutuvad kokku alaealiste õigusrikkujatega.

Töö koosneb kahest peatükist, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimene peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks: esimeses alapeatükis keskendutakse alaealisele õigusrikkujale kui isiksusele ja teda mõjutatavatele riskiteguritele, teises alapeatükis käsitletakse õigusrikkuja laiemat pilti maailma ja Eesti vaatenurgast ning kolmas alapeatükk räägib alaealistele õigusrikkujatele kohandatavatest mõjutusteguritest.

Teine peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks, millest esimene annab ülevaate alaealistele õigusrikkujatele suunatud mõjutusvahenditest ja efektiivusest Pärnumaal, teine alapeatükk tutvustab uurimismetoodikat, valimit ja uuringu läbiviimist. Kolmas alapeatükk analüüsib kogutud andmeid ja tulemeid ning toimub arutlus. Ettepanekud tehakse lähtuvalt uurimustulemustele kokkuvõtvas peatükis.

Käesolevas uurimustöös käsitleb autor mõisteid:

- riskilaps – laps, kes on puuduliku kasvukeskkonnaga, sattunud väärkohtlemise ohvriks ja on õigeaegselt diagnoosimata käitumis- ja psüühikahäirega (Justiitsministeerium, 2010, lk 24)
- alaealine õigusrikkuja – kui abivajav laps, kelle käitumise tõttu võib olla ohustatud nii tema kui ka teiste isikute heaolu või ümbritsevatest teguritest on ohustatud tema enda heaolu (Sotsiaalministeerium, 2019)
- jõustamine – läbi tunnustamise tuua välja lapse tugevused ja positiivsed omadused, saavutamaks kontrolli oma elu üle (Narusson, 2006, lk 6)

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE ALAEALISTEST ÕIGUSRIKKUJATEST, NEID ÜMBRITSEVATEST MÕJUTEGURITEST JA NEILE KOHANDATAVATES MÕJUTUSVAHENDITEST

1.1. Alaealine õigusrikkuja ja teda mõjutavad riskitegurid

Alaealine, õigusrikkuja, riskitegurid – üksikud sõnad, mis on sügavamõttelise tähendusega ning mis on seotud nii ühiskonna arengu ja väärtustega kui ka tagajärgedega. Antud kolme sõna kombinatsioon on ühiskonna vaatenurgast negatiivse varjundiga, murettekitav, küsimusi esitav ning mõtlemapanev nii alaealise, ametniku kui ka kannatanu vaatenurgast läbi võimalike lahenduste ja väljundite otsimise.

Seada lapse huvid igas episoodis esikohale, teda väärtustada, luua toetav ja arengut soosiv kasvukeskkond, on Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse põhimõtteks, mis on kooskõlas ÜRO lapse õiguste konventsiooniga (Lastekaitse seadus, 2014). Konventsiooni osalusriigid peavad tunnustama ja tagama lapse õigused eelarvamustevabalt, vajadusel kaasama rahvusvahelist võrgustikku ning õigusrikkujast alaealise menetlusprotsess peab arvestama lapse väärikustunde ja väärtushinnangutega (Lapse õiguste konventsioon, 1996).

Mitmeski mõttes võib kogu lastekaitse seaduse keskseks põhimõtteks pidada kohustust lähtuda lapse parimast huvist. Et seda teostada, on vaja iga konkreetse otsuse tegemisel välja selgitada, mis on just selles konkreetses küsimuses lapse parim huvi (Riisalo & Nikonov, 2013, lk 20–21). 2018. aasta jaanuari kuus rakendatud seadusemuudatus, mis muutis kehtetuks senise alaealise mõjutusvahendite seaduse, seadis põhieesmärgiks tõhusama ja kiirema menetlusprotsessi alaealisega seotud kuritegude uurimisel, kuid kindlaks jäeti seisukohas, et laps vajab erikohtlemist (Pärn, 2018). Kui 2017. a menetleti

alla nelja kuuga 87% alaealiste õigusrikkujatega seotud uurimisi, siis edaspidiseks eesmärgiks on, et alla kahe kuuga toimuks vähemalt 80% alaealistega seotud menetlusi. (Justiitsministeerium, 2018, lk 9)

Kriminaalpoliitika visioonidokumendis, „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ on kriminaalpoliitika eesmärgiks: „...kujundada õiguskuulekas ühiskond, kus kuritegevust ennetatakse ning kuritegudega tekitatavat kahju vähendatakse koostöös haridus-, tervishoiu- ja sotsiaalsüsteemiga, kogukondade, omavalitsuste ja erasektoriga...“ (Justiitsministeerium, 2018, lk 13) Kui aga kohaliku tasandi koostöö on ebaefektiivne, siis põhjustab see stressi nii asjaosalistele ning kannatab ka piirkonna laste heaolu. Võrgustikku kuuluvaid spetsialiste on soovitatud koolitada multidistsiplinaarselt. Antud koolitusmeede on suunatud spetsialistidele, kes oma töös puutuvad kokku laste ja laste õigustega. Koolituse kaudu saadakse ülevaade laste õigustest ja lapsesõbraliku kohtu suunistest, räägitakse lapse erinevatest arenguetappidest ja omavahelisest kommunikatsioonist, et spetsialist suudaks vastata lapse individuaalsetele vajadustele kõige paremal viisil. (Saar, 2019, lk 86) Õiguskaitsetöötajate ettevalmistus peab aga andma teadmised ning oskused, kasutamaks oma töös kogukondlikku sekkumist, tuginedes ohvri vajadustele ja taastavale õigusele. (Justiitsministeerium, 2018, lk 21)

Teenuselt naastes vajab laps toetavat, valmis ja oodatud kodust tugisüsteemi, kuid ka lapsevanem, kes on sattunud uude ja võõraste olukorda, võib vajada mentorlust, mille kaudu saada nõu ja tuge sarnase kogemusega ning teadlikumalt inimeselt (Gornischeff & Loide, 2019, lk 77, 80). 2010. aastal läbi viidud Euroopa Sotsiaaluuringust selgus, et 71% lapsevanematest olid viimasel aastal väiksemal või suuremal määral tundnud, et neil puudub teadmine, kuidas antud olukorras lapsevanemana käituda. 43% vastanutest tunnistas, et nad ei tea kelle poole pöörduda ning 30% vastanutest ütles, et kuigi nad tunnistavad olukorras abitust, teadmatust, siis neil puudub julgus abi otsimiseks. (Vsevirov, 2011, lk 13)

Euroopas puudub ühtne seisukoht alaealiste õigusrikkujate vanusele, keda vastavalt toime pandud teole vastutusele võtta, on vaid kirjas, et vanus peab olema seadusega määratud ning see ei tohi olla liiga madal. Inglismaal, Waleses, Põhja-Iirimaal ja Šveitsis saab kriminaalvastutusele võtta 10ndast eluaastast, Hollandis, Šotimaal ja Türgis 12ndast aastast, Prantsusmaal 13ndast aastast ning Kesk- ja Ida-Euroopa kriminaalvastutusele

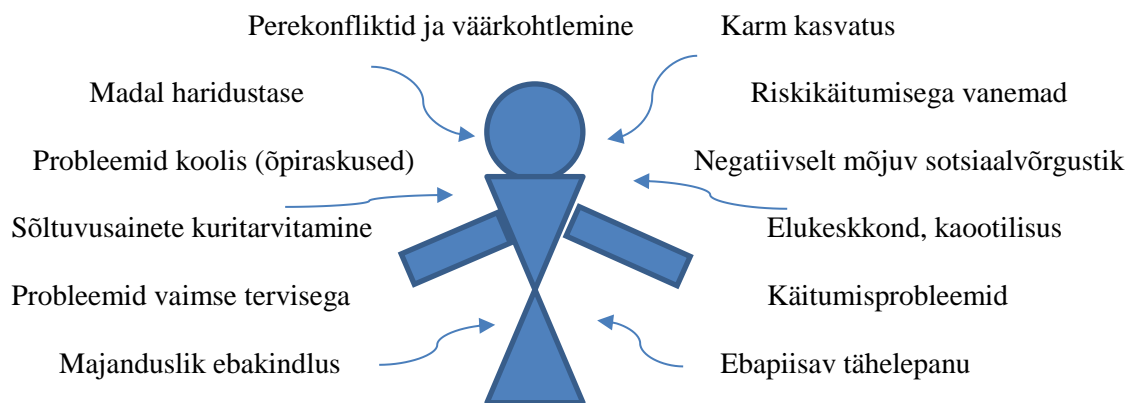
võtmise levinuim vanus on 14 eluaastat. Vanuselt 14 ja enam saab noore vastutusele võtta järgmistes riikides: Austria, Saksamaa, Itaalia, Hispaania ja Portugal (14), Kreeka (15), Venemaa ja muud Ida-Euroopa riigid (16) ning Belgia (18). (Dünkel, 2014, lk 43)

Karistusseadustik (§ 87) toob välja, hinnates neljateist- kuni kaheksateistaastase isiku vaimse arengu ning isiku kõlbelisuse taset, tema võimet oma teo keelatuselt aru saada, oma käitumist vastavalt antud arusaamisele juhtida, võib kohus sellise isiku karistusest vabastada ning kohaldada järgnevaid mõjutusvahendeid: kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, lepitusteenusel osalemine, allutamine käitumiskontrollile vastavalt käesoleva seadustiku §-s 75 sätestatule, hoiatus, noortekodusse paigutamine, sotsiaalprogrammi suunamine või kasvatuslikke eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamine. § 33 järgi on isik „süüvõimeline, kui ta on teo toimepanemise ajal süüdiv ja vähemalt neljateistaastane“ (Karistusseadustik, 2001).

Sotsiaalteadlased on uskumusel, et viimase neljakümne aasta jooksul toimunud keerulised muudatused sotsiaalsetes mudelites on just tänapäeva laste probleemide põhjustajaks (Tulva, 2013, lk 44). Tänapäeva kiiresti arenevas infotehnoloogiaajastul ning ühiskonnas, mis järjest rohkem rõhub individuaalsusele (Korp, 2013, lk 213), oodatakse muutuste keerises noortelt loovust ning valikute tegemise oskust (Viiralt-Nummela, 2013, lk 105). Kaootilisest keskkonnast tulnud lastele või selles kaoses hetkel viibides, võib struktuurita periood esile tuua veel rohkem ärevust ja stressi, mille üheks tagajärjeks on keeruline käitumine (Marshall, 2018, lk 89).

Eelmainitust tulenevalt saab riskitegureid käsitleda kui ajas muutujatena, mis ennustavad nooruki käitumismustrit kui vahenditena õigusrikkumiste ja käitumishäirete ilmnemisel (Murray & Farrington, 2010, lk 635). Riskitegureid võib noore puhul jagada neljaks: individuaalsed tegurid (elamustejanuline käitumine, uimastite tarvitamine, psüühilised häired, puudulikud sotsiaalsed oskused, madal kui ka ülemääraselt kõrge enesehinnang); kooli ja eakaaslastega seotud tegurid (halb psühholoogiline keskkond koolis, õpiraskused, kampadesse kuulumine); perekonnaga seotud tegurid (pinged ja tülid perekonnas, riskikäitumisega vanemad, psüühiline, seksuaalne, füüsiline väärkohtlemine, vanemate lahusus ja surm, lapse ja vanemavahelise kiindumuse puudumine); ühiskonnaga seotud tegurid (ühiskonna soosivad hoiakud ja normid sh uimastite tarvitamise osas, vaesus, kultuurilise kuuluvuse puudumine, vähesed/puuduvad sidemed

naabritega/ühiskonnaliikmetega) (Streimann, 2013, lk 30–31). Noort ümbritsev keskkond, peremudel, kaootilisus, indiviidi erisus ning suhtlusringkond on riskitegurid, mis noort igapäevaselt ümbritsevad (joonis 1). Kas nendest tulenevalt ja eri riskide kokkusattumisest ühele ajahetkele viib noore ka tegudele, millest tulenevalt puutub ta kokku õigusrikkumisega on pigem indiviidist tulev. Paljud noored puutuvad sageli kokku joonisel 1 välja toodud riskiteguritega, kuid ei puutu kunagi kokku õigusrikkumisega. (Tamp, 2018, lk 14).

Joonis 1. Alaealist mõjutavad riskitegurid õigusrikkumiseni jõudmisel. Allikas: Kennerley, 2010, lk 13; Soo & Strömpl, 2011, lk 23–24; Streimann, 2013, lk 30–31; Viiralt-Nummela, 2013, lk 89; Veskiäli, 2012, lk 42

Bioloogiline seisund avaldab indiviidile mõju läbi tunnete, mõtete ja käitumise ning väga selgelt välja joonistuvates muutustes tekib seostus viha, depressiooni, stressi, hirmu ja muu taolise, mis on otseselt seotud isiksuse enesetundega (Kennerley, 2010, lk 47). Erinevate psüühiliste probleemide tõttu vajab aastas abi üle 10 000 lapse, ka laste alkoholitarbimine on murekohaks ning tihti seotud alaealiste õigusrikkumistega. (Sotsiaalministeerium, 2011, lk 18) Uuringutest on selgunud, arvestamata lapse psühhiaatrilisi erivajadusi, ei saavutata olulisi paranemisi nooruki käitumises, häire esinemine on sihtrühma hulgas pigem reegel, kui erand. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 43)

Uurijad on hakanud seostama kodus laste kallal toimepandavat vägivalda järjest rohkem käitumuslike häirete põhjustajana (Veskiäli, 2012, lk 42) ning ka püsivaid

psühhofüsioloogilisi muutusi on seostatud pikaajalise vägivallaga (Korp, 2013, lk 96). Uuringutest on välja joonistunud, et mida tõsisem ja kordavam on olnud väärkohtlemise kogemus, seda suurema tõenäosusega satub inimene hiljem ka ise probleemide keerisesse (Kennerley, 2010, lk 13).

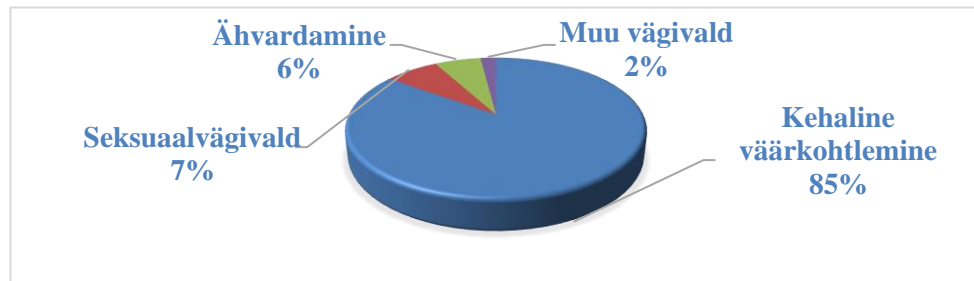
Last intervjueriv kasvataja kirjutab järgmist: „Tüdruk tunnistab, et ta on kannatanud oma kasuisa poolt väärkohtlemist: kui kasuisa oli narkootikumide mõju all, peksis ta last, ründas teda kahvliga, viskas tüdruku vastu vaasiga nii, et see purunes vastu Kadi pead ja tema näol on siamaani näha klaasitükkidest jäänud arme. On ka juhtunud, et kasuisa kustutas konisid tema käe vastu. Kadi ei soovinud rääkida kasuisa seksuaalsest väärkohtlemisest tüdruku suhtes.“ (Viiralt-Nummela, 2013, lk 96)

Kasvataja jätkab: „Kadi hakkas jooma ja suitsetama, kui ta oli 6-aastane. Tema jaoks oli see loomulik, sest see oli tema elu ja lapseõlv. Oma emotsioonidega ei saa Kadi hakkama. Psühhiaater on talle ravimeid välja kirjutanud peale seda, kui Kadi lõi koolis oma klassikaaslast tooliga vastu pead, sest Kadile ei meeldinud, kuidas ta teda vaatas.“ (Viiralt-Nummela, 2013, lk 97).

2011. a läbi viidud uuringutulemusena selgus, et pea iga 22-st vastanust lastekaitsetöötajast on viimase aasta jooksul kokku puutunud lastega seotud vägivallajuhtumitega, nii vaimsete kui ka füüsiliste väärkohtlemistega. Neist kolme või enama juhtumiga puutus kokku 65% vastanutest, kus last söimati/alandati, ning 40% juhtumite korral oli vägivalda kasutatud mitme lapse puhul. (Soo & Strömpl, 2011, lk 23–24) Negatiivsed muutused peremudelid (lahkumine, uued elukaaslased, pidev elukoha muutus, täiskasvanute käitumishäired, vaesus, töötus, sõltuvusained, toimetulekuraskused) mõjutavad suuremal või vähemal määral kõiki pereliikmeid, kuid suurim negatiivne mõju avaldub eelkõige lapsele (Viiralt-Nummela, 2013, lk 89).

2019. a registreeriti Eestis 4119 perevägivallakuritegu (nimetatakse ka lähisuhtevägivallaks), mis võrreldes 2018. a on 14% rohkem, kus ligi 30% oli ohvriteks lapsed või lapsed, kes olid pealt näinud vanemate vahelist vägivalda. Iga teine vägivallakuritegu Eestis on perevägivallakuritegu, mis moodustab kõigest vägivallakuritegudest 15%. Sagedaim vanemate poolt kasutatud vägivalda liik lapse vastu

oli füüsiline vägivald (joonis 2) ning sagedaim lapse vastu kuriteo toimepanija oli isa või kasuisa. Pärnu maakonnas registreeriti 2019. a 234 perevägivaldakuuritegu. (Tamm, 2020, lk 5)

Joonis 2. Vägivaldaliik lapsohvriga perevägivaldakuuritegudes. Allikas: Tamm, 2020, lk 5

Lapsed, kes on väheste sotsiaalsete oskustega, ei hooli teiste inimeste arvamustest ning seetõttu ei mõju neile ka tavalised kasvatus- ja õpetusmeetodid. Elus hakkama saamiseks vajab laps enesejuhtimise- ja sotsiaalseid oskusi, mis peegelduvad läbi tema isikuomaduste. Vastupidiselt õpib aga hea suhtlemisvõimega laps sotsiaalseid oskusi meeeldi, kuna talle on oluline positiivne tunnus. (Keltikangas-Järvinen, viidatud Viiralt-Nummela, 2013, lk 89 vahendusel)

Keltikangas-Järvinen (viidatud Viiralt-Nummela, 2013 vahendusel) on liigitanud sotsiaalsed oskused järgnevalt (Viiralt-Nummela, 2013, lk 90):

- sotsiaalne sensitiivsus, mis sisaldab emotsionaalset paindlikkust, empaatiavõimet, vastutustunnet, võimet mõista ning respektida teisi inimesi, väärtusi ja seisukohti;
- oskus luua ja hoida suhteid eakaaslastega, koostööoskused, soolise käitumisega seotud oskused;
- prosotsiaalne käitumine, mis hõlmab abistamist ja abi vastu võtmist, selle jagamist.

Enim tulevad sotsiaalsed oskused välja suhetes kaaslaste ning täiskasvanutega, mis korreleeruvad ükskõikse käitumismustriga sotsiaalsete normide, reeglite ja seaduste suhtes, avaldades negatiivset mõju ka õpitulemustele, mis omakorda võib viia koolitee katkemiseni (Viiralt-Nummela, 2013, lk 90). Teaduspõhist seost madala haridustaseme (vaid põhiharidus) ja kriminaalse käitumisega küll pole, kuid madal intelligentsus, õpiraskused ning puudulik koolikeskkond võivad olla soodustavaks teguriks kriminaalse

käitumise väljakujunemisel (Tamp, 2018, lk 17). Sotsiaalsed oskused, mida pole saadud perekonna toel, peavad jõudma nooreni kooli kaudu, oluline on seeläbi õppida saavutatud eesmärkide täitmist ja normikohast käitumist. (Justiitsministeerium, 2018, lk 14)

Pea viiendik 11–16 aastastest Eesti koolilastest on erinevate uuringute järgi kogunud koolikiusamist, kellest 40% on kokku puutunud küberkiusamisega. Sellest tulenevalt on edaspidiseks sooviks tõsta koolide võimekust kuritegude ennetustöös. (Justiitsministeerium, 2018, lk 14) Ligi 2/3 USA koolitulistasmistest on põhjendatud kiusamisohvriks sattumisega, ka Soome Jokela koolitulistaja vanemad on uskumusel, et nende poeg sooritas kuriteo just koolikiusu ning sellest tingituna üksindustunde tõttu. (Justiitsministeerium, 2010, lk 26)

Ühtekuuluvustunnet ja positiivset mõju avalduvad keskkonnad soosivad oluliselt paremat laste sotsiaalsete oskuste kujunemist ja identiteedi arengut. Kogukond, kus on head naabrisuhted, kollektiivsus, last ja peret kaitsev tähendus ning loodus- ja inimsõbraliku arhitektuuriga elurajoonid, on samuti laste arengut toetavad. (Viiralt-Nummela, 2013, lk 94) Rootsis, Norras, Taanis ja Eestis ollakse ühtsel arusaamal, et töö riskinoorega toimib kõige tõhusamalt kohalikul tasandil ja vahetu suhtlemise teel (Kereme & Luiga, 2013, lk 32) ning oluline on tõdemus, et tavakeskkonnas hakkama saamist saab õigusrikkuja õppida ainult tavakeskkonnas (Gornischeff & Loide, 2019, lk 79).

Alaealiseks õigusrikkujaks saamist saab vähendada mitmel moel. Oluline on leida õige ning toimiv meede, mis on seotud õigusrikkujakeskse kuriteoennetusega ja kus lähtutakse lapse kui indiviidi huvide esile seadmisest. Tõhusaim mõjutusvahend riskilapseks kujunemise teekonnal on varajane märkamine, isikupõhine lähenemine, põhjustesse süvenemine, töö kohalikul tasandil ning koostöö ühise eesmärgi nimel.

1.2. Alaealine õigusrikkuja mujal maailmas ja Eestis

Ühiskonna ootus on ära hoida tulevaste kurjategijate pealekasv, seda eeskätt pidurdades noorte hulgas õigusrikkumisi. Üldiselt räägitakse alaealiste õigusrikkumiste süütegude puhul nendest juhtumitest mis on registreeritud, paraku moodustavad need vaid väikse osa kõigist toime pandud süütegudest.

Alaealiste õigusmõistmine on lastekaitsevaldkonnas väga spetsiifiline ning oluline punkt, kuid veel tänapäeval koheldakse paljusid õigusrikkumisega kokku puutunud lapsi õigussüsteemis kui täiskasvanuid, mis läheb vastuollu laste põhiõigustega ning ei austa rahvusvahelisi kokkuleppelisi standardeid (Segrado, 2016, lk 9, 14).

Kivivuori (viidatud Järvelä, 2015 vahendusel) ütlusel on Soomes alaealiste kuritegevuse uuring üldise kriminaalse pildi osas kõige olulisem. Ta on uskumusel, et küsitledes kuritegevusega seotud noort, saadakse edaspidiseks kriminoloogilisteks uurimustöödeks edasiviivat ja kasulikku informatsiooni. Küsitlus ei võimalda jälgida mitte ainult üldist kuritegevuse hulka vaid ka suundumusi, muutusi ja tunnuseid. (Järvelä, 2015)

1995–2008 Soomes läbi viidud uuringute põhjal oli enamus 15–16. aastastest noorukitest tarbinud alkohoolseid jooke. Viimase aasta jooksul oli 36% vastanutest tarvitanud alkoholi vähemalt kord kuus ja 18% vastanutest oli olnud korra kuus joobes. Alkoholist hoidus teadlikult eemal 32% poistest ja 29% tüdrukutest. (Salmi, 2009, lk 7) Kui 1990. aastate keskpaigal oli kuu aja jooksul 42% Islandi noortest tarbinud alkoholi, siis kakskümmend aastat hiljem oli vastav näitaja 5%. Märkimisväärne koostöö saavutati lastevanematega, kelle vastutusel oli, et noor oleks kodus hiljemalt kell kümme õhtul ning suurem rõhk oli koosveedetud ajal, samuti oli perele määratud rahaline preemia, mida nad said kasutada huvitegevuseks. (Justiitsministeerium, 2018, lk 15)

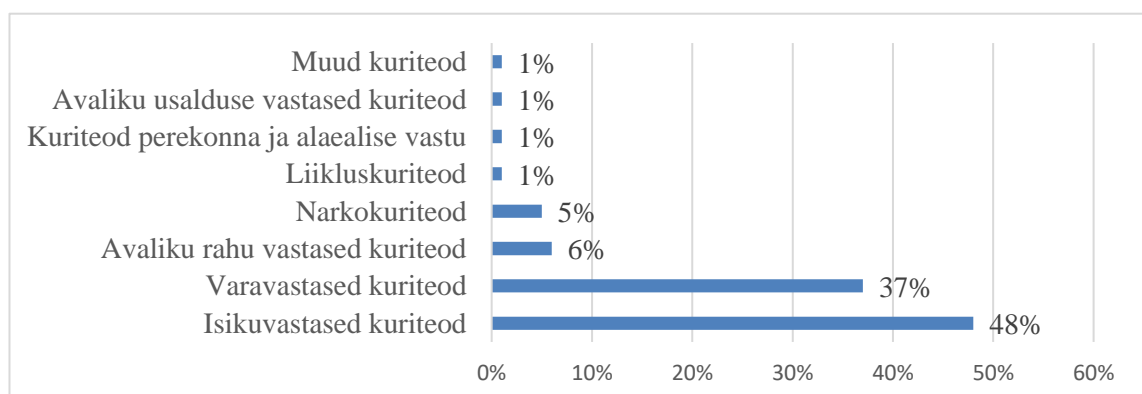
Kui laps rikub õigusnorme, on võimalik, et tal puudub arendav ning toetav keskkond või tema kõrval pole täiskasvanut, kelle ülesandeks oli kaitsta last valele teele sattumisel. Lapse antisotsiaalne käitumine ja kuritegelikule teele sattumine on märkideks, millega laps reageerib pikaajalisele probleemile, millele ta pole suutnud ise lahendust leida. (Kronberga & Zermatten, 2012, lk 19) Vanus, millal nooruk satub kuritegelikule teele, on oluliseks aspektiks retsidiivsuse kujunemisel (Voronkova, 2013, lk 45) ning suuremas pildis võib tõdeda, et mida nooremas eas on toime pandud õigusrikkumine, seda tõenäolisem on tulevikus retsidiivne käitumine. (Altmäe, 2015, lk 5)

Lätis viidi Cēsise, Madona ja Salduse piirkonnas perioodil jaanuar 2011 – juuni 2012 läbi pilootprojekt „Lastesõbralik õigusemõistmine Lätis: keskendumine kuritegevuse ennetamisele“ Enne uuringu läbi viimist leidis 39% kaasatud spetsialistidest, et Lätis on töö riskirühmade lastega hästi korraldatud, 6% arvas, et suurepäraselt ja 31% hindas

senist tööd rahuldavaks. 19% vastas, et senine ennetustöö noorte õigusrikkujatega on olnud halb ning 6% tunnistas, et lausa väga halb. 47% uuringus osalenud spetsialistide sõnul toimus ka enne projekti laste riskide ja vajaduse hindamine, 31% sõnul viidi hindamisi küll läbi, kuid tulemusi ei analüüsitud, 22% spetsialistide sõnul ei hinnatud nende töös riske üldse. Uuringu tulemustest selgus, et 81% uuringus osalenud noortest olid juba riskikäitumisega, 19% ohumärkidega. (Kronberga & Zermatten, 2012, lk 65)

2010–2013 Eestis kohalike omavalitsuste seas läbi viidud uuringust selgus, et 64% vastanute hinnangul ei pea kohalik omavalitsus kuriteoennetuses võtma aktiivset rolli, eelkõige nähakse selle rolli politseil. Pigem nähti, et omavalitsuse roll seisneb tegevuste strateegilises planeerimises ja nende eelluviimises. (Luuk, Järve & Kaska, 2014, lk 20)

Demograafilist tegurit loetakse üheks põhjuseks, miks on Eestis alaealiste poolt toime pandud kuritegevuste arv langenud seitsme aasta jooksul 43%. Kui 2017. aastal registreeriti 1022 alaealiste poolt toime pandud kuritegu, siis 2010. aastal oli vastav näitaja 1788. (Justiitsministeerium, 2018, lk 4) 2019. aastal registreeriti Eestis 1182 alaealiste poolt toime pandud kuritegu (joonis 3), mis võrreldes 2018. aastaga kasvas 5%, 58 registreeritud kuriteo võrra. Varasemast rohkem registreeriti kehalist väärkohtlemist, narkokuritegusid, ähvardamist ja asjade omavolilist kasutamist ning röövimist. Levinumateks väärtegeteks olid alkoholi tarbimine, pisivargused, suitsetamine ja narkootikumide käitlemine väikeses koguses, mida registreeriti 4881 korral ning mis võrreldes 2018. aastaga tõusis 24% võrra ehk pluss 941 menetlust. Rasked elu- ja tervisevastased kuriteod, mis on pandud toime alaealiste poolt, on pigem erandlikud. (Tamm, 2020, lk 1–2)

Joonis 3. Alaealiste toime pandud kuritegude struktuur. Allikas: Tamm, 2020, lk 2

2017. aastal USA-s läbi viidud uuringutest selgus, et aasta jooksul arreteerisid õiguskaitseorganid hinnanguliselt 809 700 alla 18-aastast noorukit, mis on küll näitajate poolest väikseim viimase nelja aastakümne jooksul (Puzzanchera , 2019, lk 1).

Kui üldisest Eesti elanikkonnast moodustavad suurima osa kuritegudest varavastased teod, siis alaealiste puhul tõuseb kõnekalt esile suur vägivaldse ehk isikuvastaste kuritegevuste protsent (43%), mis tuuakse ka üheks murekohaks noortekampade tegevuses. Osakaal üldisest kuriteost ei ole küll suur, kuid pigem häiriv. 2017. aastal on kogu kuritegudest vähemalt kümnendik, mis on toime pandud kolmeliikmelise kamba poolt ja seda kümne kuu jooksul. (Justiitsministeerium, 2018, lk 5) Noortekampade ja vandalismijuhtumitega on viimasel aastatel enim silma paistnud nii Tallinn kui ka Pärnu. Teadmine kampade olemuse, leviku ja ennetustrateegiate üle, mis oleksid eesmärgipärased ja toimivad, on vähene. Suurbritannia siseministeerium on käsitlenud kamba definitsiooni kui rühma, mis on suhteliselt püsiv, milles on kindlad liikmed, kes veedavad koos aega avalikes kohtades, kasutavad vägivalda või tegelevad ebaseaduslike asjadega ning tegutsemispiirkond võib olla kindel ja struktureeritud. (Surva & Tamm, 2018, lk 26) Kambavõim omab tugevamat mõju nooruki delinkventsele käitumisele, mille kaudu rikutakse ühiskonna reegleid ja seadusi, ning mida hinnatakse nooruki seisukohast üheks riskiteguriks. (Markina & Žarkovski, 2014, lk 67)

2013–2014 õppeaastal viidi 7.–9. klasside seas läbi rahvusvahelise laste enesekohase hälbiva käitumise (ISRD-3) uuring. Uuringu tulemustes selgus, et perega ja üksi veedetakse jätkuvalt vähem aega kui sõpradega, kuid kaheksa aastaga on kontaktid oma eakaaslastega märgatavalt vähenenud. (Markina & Žarkovski, 2014, lk 68) ISRD-3 uuringute tulemused näitavad, et 2014. aastal oli sõpradega kontakte 59,6% vastanutest ning 2006. aastal oli vastav näitaja 69,2%. Regulaarselt koos aega veetvate sõprusgruppide näitaja on samuti langustrendis, kui 2006. aastal oli näitaja 75,5%, siis 2014. aastal 68,9%. Võib oletada, et üheks laste poolt toime pandud õigusrikkumiste arvu vähenemise põhjuseid on sõpruskondades vähem aega veetvate näitajate langus. (Markina & Žarkovski, 2014, lk 65). Kui seotus narkootikumide ja vandalismiga kasvab pigem kuritegeliku grupiga liitumisel, siis riskikäitmine esineb noorel pigem juba ennem grupiga liitumist. Sõprade olemasolu grupis, kuuluvustunde otsimine, asustus ja kaitse, need on osa põhjustest, miks noored liituvad kampadega. Kambaga liitumisel mängib

rolli nii elukeskkond (piirkonnas on juba õigusrikkumise taustaga noori), käitumis- ja õpiraskused, agressiivsus kui ka vägivald. Kuigi kõik noored ei sisusta oma vaba aega hälbiva käitumisega, siis osa neist veedab aega jõlkudes ostukeskuses, teisi inimesi häirides või niisama lõbu tõttu midagi keelatud tehes. (Surva & Tamm, 2019, lk 6)

2019. aastal registreeriti 30% alaealiste poolt toime pandud kuridegudest Tallinnas (349), 15% Ida-Virumaal (183) ning 91 alaealiste poolt toime pandud kuritegu toimus Pärnumaal. 2019. aasta madalamad näitajad olid Põlvamaal (21), Võrumaal (14) ja Hiiumaal (12). (Tamm, 2020, lk 5)

Ühiskonna turvalisuse seisukohalt on oluline vähendada alaealise õigusrikkuja korduvkuritegevust, kuid kõigil, nagu ka õigusrikkumisega kokkupuutunud noorel, on rääkida oma lugu ning on elukogemused, mis on teinekord keerulisema teekonnaga ja väga raskete hetkedega. Seistes ühiselt noore seljataga, teda toetades hea erialase ettevalmistuse spetsialisti näol, jõustada ja olla avatud südamega, jõutakse koostöös ühise eesmärgini.

1.3. Alaealisele õigusrikkujale kohandatavad mõjutusvahendid

Tagades lapse õigustõistmine võimalikult lapsesõbralikult, on viimastel aastatel kõneainet pakkunud nii maailma, Euroopa kui ka Eesti seadusmuudatuste elluviimisel, sealjuures on viidatud nii spetsialistide pädevusele kui ka teenuste tõhususele ning individuaalsele lähenemisele, seades esmaseks lapse huvid.

Tulenevalt rahvusvahelistest standarditest ja ÜRO soovitudest, on hakatud mitmetes Euroopa Liidu riikides reformima laste õigussüsteeme (Tamm & Salla, 2016, lk 9). Muutused on toimunud viimase 20-ne aasta vältel, eriti silmapaistvalt endistes sotsialistlikes ja Ida-Euroopa riikides ning kohati on vastuolulised muutused sisse viidud ka Lääne-Euroopasse, nn neoliberalistlike suundumusi võib täheldada riikides nagu Inglismaa ja Wales, kuid ka Portugalis, Prantsusmaal ja Hollandis (Dünkel, 2014, lk 32). Aluspõhimõteteks on võetud suunad: erandlik kohaldamine vabaduse võtmisega, minimaalse sekkumisega õigussüsteemist väljasuunamine ja võtta laiemalt praktilisse kasutusse taastav õigus. Sealhulgas arvestatakse asjaoluga, et noore arenguprotsess on paljuski seotud laste riskikäitumisega. (Tamm & Salla, 2016, lk 9)

Arengusuundades ja rahvusvahelistest soovitudest nähtub, et mõjutusvahendid on laiapõhjalisemad ning sageli seotud hariduslike meetmete või hoiatustega (Dünkel, 2014, lk 36), mis spetsialistide hinnangul on tulemuslikumad ning mittediskrimineerivad (Tamm & Salla, 2016, lk 4). Skandinaaviamaade laste hoolekandes on horisontaalsele spetsialistidevahelisele suhtlemisele ning praktikute kaasamisele välja kujunenud lastega tegelevate valdkondade vahel väga tugev koostöö (Poopuu, 2013, lk 27–28). On oluline, mitte töötada liiga enesekeskselt, vaid pöörata rohkem rõhku märkamisele ja toetamisele, kuna koostöö alaealise õigusrikkuja sihtrühma puhul on väga vajalik (Kulo & Lebedeva, 2012, lk 36).

Eestis on üheks olulisemaks eesmärgiks, tagada kõigi seadusjärgsete mõjutusvahendite ühtlane ja parem kättesaadavus. (Justiitsministeerium, 2010, lk 28) Läbi adekvaatse teenusele suunamise saab vähendada tõenäosust, et noor on jõudnud sobimatule teenusele, mis ei anna võimalikku parimat tulemust. Pakkudes programme ja teenuseid noore koduses keskkonnas, saame loota parematele tulemustele käitumisprobleemide leevendamisel. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 43–44)

2014. aastal Norras jõustunud uus alaealistele õigusrikkujatele suunatud mõjutussüsteem tugineb tihedale võrgustikutööle ning lähenemise aluseks on võetud taastav õigus. Õigurikkumisega vaatevälja sattunud noore juhtumise kohustus pakkuda perepõhist lepitust ning olukorras, kus laps võib sattuda kinnisesse asutusse, on kohustus viia eelnevalt läbi riskihindamine. (Tamm & Salla, 2016, lk 9) Taastavat õigust saab rakendada kui on olemas kannatanu, ka kaudne ohver (pere- või kogukonnaliige), kahjutekitaja tunnistab süüd ning kõik osapooled on nõus osalema taastava õiguse lahendis. Meede on emotsionaalne, küsimusterohke, kuid see aitab raskest olukorrast lahti lasta ning edasi liikuda. (Siseministeerium, 2018, lk 19) Tegevus võimaldab mõista kahjutekitajal oma teo tagajärgi ning vältida korduvjuhtumeid. Taastava õiguse levinumad praktikad on (Siseministeerium, 2018, lk 18):

- kahjuvahendus, kahjutekitaja ja kannatanu vabatahtlik kohtumine, eesmärk heastada, hüvitada kahju ning võimalusel osapoolte lepitamine;
- taastav nõupidamine, on eelnevale sarnane kui osalejate hulk on suurem, kaasatakse ka kogukond, toetuisisikud kes on õigurikkumisega kokku puutunud;

- heastav ring, siia kaasatakse laiemalt huvigruppe, kogukonda ning erinevaid spetsialisti, keda antud lahend puudutab ja kes saavad kaasa aidata konflikti lahendamisele.

Inglismaal läbi viidud uuringute põhjal on taastava õiguse mõjutusmeetodi kasutusele võtmisel langenud korduvrikkumiste määr 14%. Uuringus osalejatest 85% olid rahul taastava õiguse kui protsessiga, samas tavaprotsessi rahuolu määr oli vaid 33%. (McNally & Collins, 2015, lk 8)

Lepitusteenus võeti Eestis rakendusse aastal 2007 ja seda osutab Sotsiaalkindlustusamet (edaspidi SKA). Selle eesmärk on kokkuleppe saavutamine kuriteo toime pannud alaealise ja kannatanu vahel. Teenus võimaldab kannatanut rohkem kaasata otsustusprotsessi ning seeläbi maandada kaasnevaid pingeid, viha ja ängi. Lepitaja rolliks antud menetlusprotsessis on eelkõige suunamine osapooli täidetavale ja vastuvõetavale kokkuleppele, sealjuures võib kõne alla tulla teraapias osalemine, kannatanu heaks töökohustuste täitmine, ravile allumine. (Surva, 2013, lk 30–31) Antud menetluses on lastekaitsetöötaja ja õiguskaitsevaldkonna (politsei, prokuratuur, ka lepitusteenus) pädevuste ja ülesannete piiritlemisel oluline, et (Nikonov, Välba, & Lauri, 2018, lk 28):

- lastekaitsetöötaja keskenduks lapse ja pere abistamisele ja probleemide lahendamisele, tema ülesanne pole teha lapsele etteheiteid;
- õiguskaitse valdkond (sh lepitusteenus) aga keskenduks sellele, et selgitada lapsele, miks tema tegu on vale, selgitades juhtunut mh kannatanu vaatenurgast.

Rootsis kehtib uus lepitusteenus alates aastast 2002, kus alaealise menetlusesse on kaasatud ka lapsevanemad ja eeskostjad, kuid nende ainus roll on kuulata ja olla toeks, vestluses kaasa rääkimine on keelatud. Alates 1991 kehtib lepitusteenus Norras ning mis on veelgi süsteemsed Rootsi omast. Norras peetakse väga oluliseks ka lepitaja pädevust, mistõttu lepitusamet vastutab lepitaja täiendkoolituste, kohalik omavalitsus super- ja kovisiooni eest. Norras toimub keskmiselt 8000 lepitamist aastas ning lepitus peaks olema läbi viidud 21 päeva jooksul. (Surva, 2013, lk 30–31)

Käitumisraskustega laste töös on oluline leida tasakaal ennetustöö, korrigeerimise, julgustamise, toetamise, parandamise ja taastamise vahel – need on tööriistad, mis hõlmavad tõhusaid ja positiivselt distsiplineeritud elemente (Rogers, 2008, lk 131). Kuna

paljud lapsed on vähese sotsiaalse kontrolliga, n-ö kaugkasvatusel, siis läbi uute väljundite otsimise leiavad nad tegevuse, mis võib avalduda ühiselu normide eiramisega. Üheks väärtuseks on pakkuda mõlemapoolselt rohkem aega ärakuulamiseks, arutlemiseks, et tekiks mõistmine ning arusaam, millisest keskkonnast on laps tulnud, millest ta mõtleb ja millised on tema unistused (Viiralt-Nummela, 2013, lk 108).

Eestis (Tallinn, Kohtla-Järve, Narva, Tartu, Viimsi, Keila, Pärnu, Rae ja Tõrva vald) on Siseministeeriumi toel ellu kutsutud haridusasutustele suunatud spordil põhinev arenguprogramm SPIN, mis tugineb 2006. aastal Inglismaalt alguse saanud spordiprogrammile Kickz. Programm on suunatud ennetustööna riskis olevatele 9–18. aastastele noortele, nii tüdrukutele kui ka poistele, ning programmis osalemise üheks märksõnaks on, et noore püsielukoht on piirkonnas, kus on suurem kuritegevus. Programmi eesmärk on läbi mänguliste ja sportlike tegevuste tugevdada ja arendada noorte (enam kui 400 noort) sotsiaalseid (ettevalmistus eluks toimetulekuks) ja enesejuhtimise (enesekontroll, emotsioonide juhtimine, konfliktide lahendamine) oskusi. (Justiitsministeerium, 2018, lk 4; Sotsiaalministeerium, 2016)

Mitmes riigis on uueks läbivaks teemaks töös alaealise õigusrikkujaga põhjalik riskide hindamine, mis tuleb läbi viia enne, kui hakatakse kohaldama erinevaid meetmeid. Näiteks Hollandis on muudetud kohustuslikuks osaks töös lapsega võrgustikutöö ja sellest lähtuvalt loodud programm Halt, mille eesmärk on suunata noor välja õigussüsteemist. Taani on noortega töötamisel võtnud praktilisse kasutusse nn kokkulepete sõlmimise. (Tamm & Salla, 2016, lk 9)

Uuringute tulemus näitab, et läbi individuaalse nõustamise on riskiteguritega töö kõige tõhusam. Nii vangla kui ka kriminaalhooldus tegeleb lisaks järelvalvele ka õigusrikkuja toetamisega, et vähendada riskitegureid korduvrikkujaks saamisel. Põhi rõhk on keskenduda hoiakutele ja kuritegevust põhjustavatele käitumistele, mis aitavad ühiskonnas paremini toime tulla, kuna kuritegelik käitumine on õpitud kuid käitumisviise, mis tooksid soovitud muutused, saab samuti õppida. Selline lähenemine on aga ka kõige aja- ja ressursimahukam. (Savitš, Luts, & Vaks, 2019, lk 8–9) On leitud, et sihtrühmale suunatud sotsiaal-, haridus- kui ka õiguskaitstesüsteemid peavad sisaldama ühe komponendina psühhiaatrilist abi, kahjuks on aga Eestis lastepsühhiaatreid vähe ning

enamus on koondunud kas Tallinnasse või Tartusse. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 43)

Alaealistele kasutatakse enim mõjutusvahenditeks hoiatust (40%), üldkasulikke tööd (22%), spetsialistiga vestlust (19%). Üldkasuliku töö (ÜKT) määramisel leitakse, et tehtav töö iseloom peaks olema rohkem seotud ohvrile konkreetse teo tagajärgedega hüvitamisega. (Justiitsministeerium, 2010, lk 27–28), kuid siinkohal on probleemiks ettevõtjate eelarvamus ning arvamus, et ÜKT määramisel ei pea arvesse võtma tegija oskusi ja tausta, põhiliseks tööandjate motivaatoriks on tasuta tööjõud. Soomes pakuvad ÜKT-d pea 55% omavalitsustest ja pea 2% riik, lepinguid on sõlmitud pea 2600 tööandjaga, kui Eestis on vastav näitaja pea 450. Šotimaal tehakse ÜKT-d peamiselt klientide kodudes, piirkondlikes keskustes ja kirikutes, tööd põhinevad nii individuaalsel kui ka rühmatööl (maksimaalselt 5 inimest). (Justiitsministeerium, 2010, lk 36–37)

2018. aastal läbi viidud seadusemuudatuse tulemina laienesid alaealistele õigusrikkujatele kohaldatavad kohustus ja mõjutusvahendid, mille eesmärk on teenuse valikul lähtuda riskinoore taustast, millest lähtuvalt saab valida just indiviidist tulenevalt sobivaima lahenduse. Tõhusaima meetme leidmiseks peab leidlik olema eelkõige prokurör, sest nii võimalused kui ka teenused on ajas muutuvad, mistõttu mõjutusvahendid võivad olla ka ebatraditsioonilised. (Pärn, 2018)

Sotsiaalprogrammidest Eestis kasutavad prokurörid enim 2002. aastal (Eestis alates 2015) kasutusele võetud mitmedimensioonilist pereteraapiat (MDFT), mis on spetsiaalne pereteraapia meetodika suunitlusele nendele peredele, kus esineb lastel kõrge riskikäitumise tase (Aaben, Tammik, & Kallavus, 2017, lk 5) Sekkumisprogrammi keskmeks on keskenduda raskete probleemidega (õigusrikkumised, koolikohustuse eiramine, suhte probleemid, uimastite tarvitamine, muud hälbivad käitumised) noortele, lastele ning nende peredele (Kraas, 2016, lk 33) Programmi lähtekohaks on teadmine, et riskinoort mõjutab neli olulist faktorit, milleks on kodune elu, sõbrad, kool ja kogukond. Programmis lähtutakse kindlatest põhimõtetest ja teraapiavõtetest, saavutamaks läbi erinevate tehnikate olemasolevate düsfunktsionaalsete hoiakute ja käitumismallide muutusi, mis aitaksid riskinoorel vähendada olemasolevaid käitumisprobleeme või need sootuks kaotada. (Aaben *et al.*, 2017, lk 6) Programmi eelis teiste teraapiate ees on intensiivsus (pidev kontakt nii pere kui ka noorega), mitmekülgsus (töö eri tasanditel)

ning pikaajalisus (kestvus kuni pool aastat, iga terapeuta töötab perioodi jooksul raskemate juhtumite korral korraga 6–8 juhtumiga ning kergemate korral 10–12 juhtumiga), programm toetub pere oma ressursidele ja lapse aitamisele läbi tema tugevuste. (Kraas, 2016, lk 33)

Praxise uuringute (Aaben *et al.*, 2017) põhjal, mis viidi läbi MDF sotsiaalprogrammi toel, oli riskinoore riskikäitumise määr peaaegu 10 kuu jooksul langenud 19,7 skoori pealt 8,1 tasemeni ehk parendusmuutus oli 59%. Suurim positiivne muutus saavutati peresuhete osas, kus paranemine oli 71%. 44%-line muutus saavutati vabaaja veetmise osas ning 36%-line paranemine oli tutvusringkonnas. Kui vabaaja harjumuste muutmises olid esirinnas poisid, siis tüdrukute tulemused olid paremad õigusrikkumiste vähendamise osas. (Aaben *et al.*, 2017, lk 52–53) Programm põhineb veendumusel, et püsivama muutuseni jõutakse läbi intensiivse töö kogu perega. Pere on võimeline ja pinnas, millelt lapsi ja noori, kes on sattunud probleemidesse, saab aidata. Noorele antakse võimalus muutusteks ilma neilt vabadust võtmata. (Kraas, 2016, lk 33–34)

Sotsiaalministeeriumi poolt on algatatud vanemlusprogramm „Imelised aastad“, mille kaudu soovitakse koostöös kohaliku omavalitsuse ja Tervise Arengu Instituudiga varakult ennetada käitumisprobleeme. (Justiitsministeerium, 2018, lk 4) Eestis toimib programm aastast 2014, tegemist on teaduspõhiselt tõendatud mõjuprogrammiga, mis on läbi viidud enam kui 30 riigis (sh Skandinaavias, Inglismaal ja Hollandis). Programmi „Imelised aastad“ lühiajalisteks eesmärkideks on: „...suurendamine, suhete parandamine lapse ja vanema vahel ning kooliga läbikäimisel, lapse eneseregulatsiooni ja sotsiaalsete oskuste arendamine, koolivalmiduse suurendamine ning käitumisprobleemide ennetamine või vähendamine. Pikaajalisteks eesmärkideks on vähendada laste ja noorte käitumisprobleemidest tulenevat akadeemilist edasijõudmatust, vägivaldsust, õigusrikkumisi ning sõltuvusainete tarvitamist“. (Trummal, 2019, lk 7) Kui põhiprogramm on suunatud 2–8-aastaste laste vanematele, sooviga ennetada laste käitumisprobleeme ja nendega toime tulla, siis jätkuprogramm aitab 3–12-aastaste laste vanemaid, kes vajavad toetust kas vanemate omavaheliste keeruliste suhete osas või ei tule toime suhetes oma lastega. 2018. aasta lõpuks läbis koolitusprogrammi 1261 lapsevanemat 40 kohalikus omavalitsuses ning väljaõppe oli saanud 76 grupijuhti. (Trummal, 2019, lk 5)

2018. aastal viidi „Imelised aastad“ programmi raames läbi 41 koolitusgruppi 29 omavalitsuses ja kahes vaimse tervise keskuses (Tallinnas ja Pärnus). Programmiga alustas 620 ning lõpetas 500 lapsevanemat, mis on 81% alustanutest ja jääb varasemaga samale tasemele. Programmi läbinutest 73% moodustasid naised ja 27% mehed. 45% vanematest saabus koolitusele koos abikaasa/elukaaslasega, 51% üksi ning 4% muu sugulasega (nt vanavanem). Vanemate poolt antud hinnang grupijuhil tööle keskmises 7 palli skaalal oli 6,8. Sama tulemus saavutati ka küsimuses, „Kas Te soovitaksite selles programmis osalemist oma sõpradele või sugulastele?“ Omavalitsuste hinnang osalemaks programmis kohalikul tasandil oli kümnepallisel skaalal 9,6. Samuti leiti, et korralduslik koormus on pigem väike (68%), kuid keeruliseks peeti lastevanemate grupi komplekteerimist, programmi mitte jätkamist ei pooldanud mitte keegi. (Trummal, 2019, lk 10–11)

USA-s on kõige tõhusamaks sekkumiseks kujunenud intensiivne pere- ja kogukonnapõhine multisüsteemne teraapia (MST), kuhu suunatakse tõsise väärkäitumisega noorukid, eesmärgiga mitte suunata last mõnda erikooli või raviasutusse. Eesmärk on tugevdada perele määratud terapeudi abiga vanemlikke oskusi, ning toetada noort hakkama saamisel perekonnas, eakaaslaste, kooli ja kogukonnas esinevate probleemidega. (Justiitsministeerium, 2010, lk 28) Õigusrikkumise vähendamise tulemlikkust läbi programmide ja sekkumistega mõjutab palju ka läbiviimise kvaliteet. Spetsialist, kes teenust osutab, peab olema korraliku väljaõppe ja visiooniga ning teenuse pakkumisel mängib olulist rolli järjepidev hindamine, mille kaudu saab teha korrekture, kui pakutava teenuse kvaliteet on mingil põhjusel langenud. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 13)

Enim on Eestis tähelepanu pööratud kinnisele lasteasutuse teenusele, kui kõige äärmuslikumale meetmele, mis loodi abimeetmete reformi tulemusena alaealistele õigusrikkujatele, mida rakendati juhtudel, kui noort polnud võimalik aidata enam muul viisil, kui tema vabaduse piiramisega (vaimse tervise seisundi tõttu ohtlik nii iseendale kui ka teistele isikutele, ohustab oma tervist alkoholi ja narkootikumide tarbimisega või on hakanud toime panema üha raskemaid õigusrikkumisi) (Nikonov *et al.*, 2018, lk 26). Varasemalt täitsid kandvat rolli peamiselt eri- või kasvatuslike eripäradega laste koolid (KLATi eelkäijad). Täna on kaks teenuseosutajat, Maarjamaa

Hariduskolleegium kahe õppekeskusega Tapal ja Kaagveres (Emajõe ja Valgejõe) ning AS Hoolekandeteenused Rakvere Lille kodu, kes tegeleb peamiselt mõõduka- või raske intellektipuudega ja käitumishäirega alaealistega. Noored, kes suunatakse teenusele, saavad abi nii sotsiaalpedagoogidelt, terapeutidelt, psühholoogilidelt, individuaalset lähenemist ning puutuvad kokku mõistva ja aktiivse personaliga. (Gornischeff & Loide, 2019, lk 76–77)

Teenuse fookuses on koostöö lapse võrgustikuga, eelkõige pere ja kooliga, keskendutakse sotsiaalsete oskuste arendamisele ning igapäeva elu on sisustatud eesmärgipäraselt. Lapsed ise on välja toonud positiivsete teguritena kindlat päevakava ja struktureeritud lähenemist. Samas on nad viidanud, et sooviksid rohkem osa võtta oma elu korralduslikust poolest ning neid riivavad eri reeglid eri majades, mistõttu on igast tehtavast otsusest lähtuvalt oluline on põhjalik selgitus. (Gornischeff & Loide, 2019, lk 77) Kui laps on vaja paigutada kinnisesse lasteasutusse, siis selleks tuleb pöörduda võimalikult vara SKA poole, ühe eesmärgiga leida ehk lapse abistamiseks muu toetav meede (Nikonov *et al.*, 2018, lk 26). 9. detsembril, 2019. aastal toimunud „Kamp 2019 konverentsil“ sõnas Maarjamaa Hariduskolleegiumi direktor Pille Vaiksaar, et on väga oluline, et enne nende juurde suunamist oleks KOVi poolt kriitiline töö tehtud. Samuti on paljudel nende juurde jõudnud lastel diagnoositud aktiivsus- ja tähelepanuhäire. Vaiksaare sõnul tähendab see ennekõike seda, et me pole piisavalt vara märganud nooruki erivajadust. 2018. aasta esimese kvartali jooksul pöörduti SKA poole 15 taotlusega, kus enamike juhtumite puhul oli sooviks pikendada nooruki viibimist kinnisel lasteasutuse teenusel, Maarjamaa Hariduskolleegiumis. (Nikonov *et al.*, 2018, lk 26)

Üheks meetodiks töös riskinoorega on mobiilne noorsootöö (MoNo), kui üks ennetustöö meetod, mille kaudu on võimalus noort suunata, jõustada, luua nendega otsekontakt nende keskkonnas ning neid varakult üles leida, tuues välja nende tugevused ja seeläbi arendada noortes peituvaid positiivseid omadusi. Üldjoontest jõuab meetmesse noor, kes jääb traditsioonilistest ametiasutustest ja noorsootöö poolt pakutavatest teenustest kõrvale, tihti on ta seal varasemalt välja heidetud. (Johanson, 2011, lk 40–41) Meetod on välja arenenud Walther Specht'i eestvedamisel ja selle keskmeks on neli tööriista: tänavatöö, kogukonnatöö, gruppitöö ja individuaalne lähenemine. Eelkõige nähakse meetmes praktilist lähenemist ja seeläbi jõuda noorteni, kellel on sotsiaalsed probleemid.

(Reuting, 2010, lk 31–39) Esmaseks töö piirkonnaks on kohad, kus noored aega veedavad: pargid, tänavad, bussijaamad, mänguplatsid, keldrid, kaubanduskeskused. Meetod on piirkonnapõhine ning aitab mõista just konkreetse piirkonna erisusi ning hetke olukorra vajadusi. Mobiilse noorsootöö üheks võtmemeetodiks on usalduse saavutamine, kuna noor tunneb kohe ära, kas Sa oled ametnik või tõesti hoolid ja soovid aidata. (Johanson, 2011, lk 41) Korduv kokkupuude ebapädeva spetsialistiga võib lapse käitumisprobleeme leevendamise asemel hoopiski võimendada. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 41)

Lapsele parima lahenduse ning tõhusama meetodi leidmisel ei piisa vaid üksiku indiviidi panusest, oluline rõhk on koostööl ning perekonna kaasatusel. Leidmaks just konkreetsele noorele sobivaim teenus on vaja aega, kannatust, ressursi, pädevust ning probleemi süvitsi sisenemist, eesmärgipärasusest lähtuvalt on kõige tõhusam, et sobivaim teenus oleks noorele kättesaadav kodupiirkonnas.

2. UURING ALAEALISTELE ÕIGUSRIKKUJATELE KOHALDATAVATEST MÕJUTUSVAHENDITEST JA MÕJUTEGURITEST

2.1. Ülevaade alaealistele õigusrikkujatele suunatud mõjutusvahenditest ja meetoditest Pärnumaal

Tõhustada seadusemuudatuse valguses teenustele suunaja ja pakkujate kontakti, arendada ja muuta senisest efektiivsemaks teenuse kättesaadavus abivajajateni jõudmisel (Pärn, 2018), korraldas justiitsministeerium, perioodil 2018 oktoober kuni detsember, koostöös sotsiaalministeeriumi sotsiaalkindlustusameti lastekaitse osakonnaga üle-eestilise ringreisi. Messi ideeks oli kokku viia piirkonnapõhised, nii riiklikud kui ka kohalikud teenusepakkujad, kes oma töös puutuvad kokku noorte õigusrikkujate ja sõltlastega. Pärnumaal toimus sihtrühmale suunatud teenuste mess 11. oktoober 2018.

MDFT programm ja prokuröride poolt enim kasutusele võetud mõjutusmeetod, mis on riiklik teenus ning perele tasuta, on kasutusel ka Pärnumaal (Lääne piirkonnas). Meeskonnas töötab üks superviisor ja neli terapeuti. Teenusele suunamine toimub läbi prokuratuuri, kriminaalhooldaja, politsei ja kohaliku omavalitsuse (kuni 14-aastased noored). Hinnang, kas pere ja noor on sobilik antud programmi, toimub eelnevalt vesteldes piirkondliku superviisoriga. Praxise uuringu (Aaben *et al.*, 2017) põhjal oli üle Eestiliselt programmi suunatud 105 noorest 35 Lääne piirkonnast, kelle keskmine vanus oli 14,6. Neist 43% oli kõrge, 49% keskmise ja 9% madala riskitasemega. Peamiseks sihtrühmaks Eestis, kes suunatakse MDFT programmi, on alaealised, kes on toime pannud õigusrikkumisi (Kraas, 2016, lk 34), antud kõrge protsendiga eristus ka Lääne-Eesti, kellel oli teistest piirkondadest enim programmi suunatud noori, kes olid kokku puutunud õigusrikkumistega. (Aaben *et al.*, 2017, lk 50–51)

Ajavahemikul jaanuar 2015 – aprill 2016 viidi 13 Eesti maakonnas, sealhulgas ka Pärnumaal, Paikuse vallas, läbi sotsiaalne projekt „Murdepunkt“, kuhu suunati 13–17-aastased noored, kellel oli kalduvus riskikäitumisele või kes olid juba toime pannud kergemaid õigusrikkumisi. (Altosaar, 2016, lk 47–48) Programmis osales kokku 215 noort, kellest 34 oli läbiviijate andmetel suunatud programmi läbi alaealiste komisjonide. Teised noored suunati programmi sotsiaalpedagoogide, noorsootöötajate, lastekaitsetöötajate ja politsei kaudu, kes olid sattunud oma tegudega nende huviorbiiti. (Eesti Rakenduspsühholoogia Keskus, 2016, lk 5) Programmis osalenud noored olid neile suunatud tegevuste ja grupijuhtide tööga kas rahul või väga rahul. Ettenähtud kaheteistkümnel grupikohtumisel osales 2/3 noortest. Vanemate hinnangul vähenes noorte impulsiivsus, hüperaktiivsus ja käitumisprobleemid. Noorte endi hinnangul vähendas tülide tekkimise tõenäosust spetsialisti poolne sekkumine. (Eesti Rakenduspsühholoogia Keskus, 2016, lk 23) Paikuse noortekeskuses pöördus üks noor, kes oli juba nädalaid programmi raames õppinud konfliktilahendamise eri meetodeid, noorsootöötaja poole ning ütles (Eesti Avatud Noortekeskuste ühendus, 2016, lk 74):

Noor: „Merca, tead, millega ma täna hakkama sain?“ Mina: „Nooh?“ N: „Mul oli täna ühe poisiga konflikt. Ta hakkas mind norima ja tõukas mind. Mul oli tahtmine teda vastu tõugata või isegi lüüa. Aga ma ei teinud seda. Mul tulid meie tunnid meelde ja ma siis proovisin neid asju kasutada, mis sa õpetasid. Suutsin maha rahuneda ja ütlesin talle, et ma ei viitsi temaga jaurata.“ M: „Tubli! Ja mis edasi sai?“ N: „Ta läks minema. Ma arvan, et ta tahtis, et ma närvi lähaksin. Aga ma nii püüdsin.“

Programmi suunamisel oli teada, et tegemist on noore poisiga, kes alati satub kaklustesse ning kes nägi konflikti tekkimisel süüid teisel osapoolel, ka programmi esimestel nädalatel püüdis ta ajada oma rida. (Eesti Avatud Noortekeskuste ühendus, 2016, lk 74)

Vanemlusprogrammiga „Imelised Aastad“, on Pärnumaal liitunud Pärnu, Häädemeeste ja Tori omavalitsused, eesmärgiga aidata emadel ja isadel ennetada ja lahendada laste käitumisprobleeme ja arengumuresid.

Arenguprogramm SPIN käivitus Pärnus september, 2019. Töö autor vestles Ingrid Meerbach`iga, kes on projekti Pärnu koordinaator/abitreener, et saada infot, kuidas on

neil senimaani läinud. Ta tõi välja, et väga tihe koostöö toimub piirkondliku Politsei – ja Piirivalveametiga, kuhu on piirkonnagrupi piirkonnavanemana kaasatud K. Uibo ja abipolitseinena K. Kalvet, samuti osalevad nad tihedalt ka sessioonidel. Piirkondlik vanuseklass on 9–12-aastased, mis tuleneb keskmisest lapse vanusest, milleks on 11. eluaastat. Enamjaolt jõuavad siinsesse programmi lapsed läbi soovitude (koolid). Ta tõi näitena, et antud ajahetkeni on soovitatud kahte tütarlast, kellest küll üks ei tundnud jalgpalli vastu huvi ning katkestas, kuid teine mängib tänini. Samas tunneb ta ka head meelt, et tütarlaste osakaal programmis on väike, mille toob ta välja kui positiivse näitajana. Ta nendib, et antud programmist ei saa oodata muutusi, mis toimuksid üleöö, kuid senimaani on koolidelt antud programmi osas tulnud vaid positiivset vastukaja. (I. Meerbach, e-kanali vestlus, 24.04.2020)

Programm „Riskilaste toetusprogrammi rakendamine läbi noortekeskuste“, mille eesmärgiks oli läbi noortekeskuse spetsialistide töö tõhustada läbi tõenduspõhiste meetodite 7–26-aastase riskinoore heaolu ja arengut (Eesti Avatud Noortekeskuste ühendus, 2016, lk 3), oli Paikuse noortekeskuse juhi Marika Valteri hinnangul oluliseks vundamendi alustalaks, eesmärgiga ehitada ja luua piirkonnas jätkusuutlik ning toimiv koostöövõrgustik. Programmi raames saadi tuge ja teadmisi noortele vajalike ürituste korraldamisel ning varasemaga võrreldes muututi kogukonna ja KOV-i silmis palju olulisemaks partneriks. (Eesti Avatud Noortekeskuste ühendus, 2016, lk 73) Pärnu noortekeskus suutis programmi läbimisega täita ühe oma teavitustöö eesmärkideks, milleks oli ühiskonnale, sh lastevanematele, teadvustada noorsootöö ja noortekeskuse olemust, rolli ning luua usalduslik suhe edaspidiseks koostööks nii pere kui ka koostööpartneritega. (Eesti Avatud Noortekeskuste ühendus, 2016, lk 65) Läbi programmi tõhustada koostööd teiste osapooltega, oli omale eesmärgiks seadnud ka Tahkuranna Avatud Noortekeskus. Nende sõnul oli samuti positiivseks näitajaks koostöö lastevanematega, noorte eneseavastamine ning oskus olla meeskonnamängija. Olulisemaiks peeti võrgustikutöö arendamist, mis oli ka varasemalt, kuid siis puudusid ühised tegevused ja kokkusaamised. (Eesti Avatud Noortekeskuste ühendus, 2016, lk 64)

Oluline on, et ka programmides osalevad spetsialistid oleksid omandanud vajalikud tööoskused laste ja perede aitamiseks. Märksõnad, koostöö, võrgustikutöö, ennetus,

süsteemsus ja piirkonnapõhine teenuse kättesaadavus on töös riskikäitumisele kalduvatena noortega üheks võtmeteguriks eesmärgipärase lahendi saavutamiseks.

2.2. Uurimismeetod, valim ja uuringu läbiviimine

Antud lõputöö raames kasutati andmete kogumiseks kvalitatiivset meetodit, mis aitab püüda mõista tegelikkust ja tuua läbi avastamise välja varjatud aspektid ning milleni jõudmiseks keskendutakse sotsiaalsetele ja inimese seestmistele nähtustele, arusaamadele ning endi kogemustele (Õunapuu, 2014, lk 58–59). Kvalitatiivses uuringus on võimalik kasutada sotsiaalseid analüütilisi raamistikke, sealhulgas analüüsida läbi suhete ja kvaliteedi diferentseeritud tulemusi. (Garbarino & Holland, 2009, lk 21)

Lõputöö uurimisinstrumentideks on struktureeritud ja personaalne poolstruktureeritud intervjuu (lisa 1) kui sobivaim viis uurimusküsimustele vastuste leidmiseks, et selgitada välja, millest lähtutakse alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenuste valikul ning kuivõrd on see seotud piirkonnas teenuse kättesaadavusega. (Õunapuu, 2014, lk 170). Uuringu läbiviimisel lähtuti lõputöös kajastatud piirkondlikust printsüübist, vesteldes Pärnumaa piirkonna alaealiste õigusrikkujatega nii otseselt kui ka kaudselt kokkupuudet omavate spetsialistide ja ametnikega (Meho, 2011, lk 20) ning rakendati eesmärgist lähtuvat valimit, mille liikmeid valib kindlate kriteeriumite alusel uurija, lähtudes oma teadmistest ja kogemustest (Õunapuu, 2014, lk 144). Intervjuud viidi läbi perioodil 30.03.20 kuni 23.04.20.

Eesmärgistatud lõputöö valimi moodustavad 14 spetsialisti ja ametnikku, kellel on olnud reaalne kokkupuude või tööst lähtuv kogemus lõputöös käsitletud valdkonna ja sihtrühmaga. Samuti on lõputöö valimisse kaasatud spetsialistid ja ametnikud, kellele on suunatud ootused, olla üheks koostööpartneriks töös alaealise õigusrikkujaga. Esmane valik tehti osalejate hulgast teemakohase konverentsi kaudu, kus osales ka lõputöö autor, ning seeläbi võrgustikutöösse kaasatuse läbi. Respondentide poole pöördui otsevestluse, telefoni ja läbi e-posti teel, tutvustades teema aktuaalsust, uurimisprobleemi ning -küsimustikku. Politseinike kaasatuseks esitas autor taotluse Politsei- ja Piirivalveametile (lisa 2). Esmase soovitud valimi puhul tuli töö autorile kuus eitavat vastust, kes erinevatel põhjustel loobusid uuringus osalemisest. Tutvustades teema aktuaalsust ning küsimustikku, soovitud uurimuse läbiviimise perioodi, loobus üks vastaja seetõttu, et oli

uuel ametikohal (kuigi ta oli varasemalt tööl sotsiaalvaldkonnas) olnud alla kuue kuu. Teine soovitud respondent leidis, et ta pole piisavalt pädev antud uuringus osalema, üks soovitud vastaja loobus seetõttu, et tema hinnangul võib hiljem uuringutulemusi otseselt seostada tema isikuga ning kolm spetsialisti, keda autor soovis antud uuringusse kaasata, pidid ei ütlema liiga suuremahulise töökoormuse tõttu.

Lõpliku lõputöö valimi moodustavad üks Pärnu linna ja üks Pärnu maakonna lastekaitse spetsialist, üks Pärnumaa Sotsiaalkindlustuse lastekaitse osakonna konsultant, üks Pärnu linna noortekeskuse juhataja, üks Pärnu linna, üks Pärnu osavalla ja üks Pärnu maakonna noorsootöötaja. Uuringusse olid veel kaasatud üks Pärnu maakonna põhikooli direktor, üks Pärnu linna (sh kasvatusmetoodik, HEVKO koordinaator ja õpetaja) ja üks Pärnu maakonna sotsiaalpedagoog (endine lastekaitse spetsialist) ning üks Pärnu haigla psühholoog. Politseist olid kaasatud üks Pärnu piirkonnagrupi piirkonnavanem üks Pärnu osavalla ja üks Pärnu maakonna noorsoopolitseinik.

Intervjuu küsimustikus tugines autor teadusartiklitele (lisa 1), mida on kajastatud töö teoreetilises osas ning mis olid seostatud lähtudes töö eesmärgist ja püstitatud uurimisküsimustest. Samuti uuris lõputöö autor eelnevatel aastatel alaealiste õigusrikkujate ning nendele suunatud teenustega seotud teemadepohaseid uurimusi, mida mõningate kohandamistega sai kasutada oma lõputöö uurimuses. Teemadepohased lõputööd leidis autor Tartu Ülikooli Pärnu kolledži ja Sisekaitseakadeemia infoallikatest.

12. märtsil, 2020 kuulutas Vabariigi Valitsus välja eriolukorra, tõkestamaks maailmas levivat koroonaviirust (COVID-19) Eestis. Eriolukorrast tulenevalt on seatud liikumispiirangud ning kogunemised avalikes kohtades, üheskoos tohib liikuda kuni kaks inimest ning teineteisest tuleb hoida minimaalselt kahemeetrist vahet. (Vabariigi Valitsus, 2020)

Piirangutest lähtuvalt viis autor kaheteistkümne uuringus osaleja küsitluse läbi kirjalikult, *Connect.ee* keskkonnas, kus vastajatele anti võimalus tuua välja põhjalikud vastused ning küsimuste või arutelude korral võtta e-posti teel ühendust lõputöö autoriga. Ühe respondendiga tegi autor intervjuu *Skype* keskkonnas ning üks vastaja soovis uuringuvastused anda e-posti teel, *Wordi* dokumendis. Intervjuu läbiviimise aeg oli 35 minutit, mis salvestati diktofoniga ja hiljem transkribeeriti ja salvestati *Wordi* dokumenti.

Andmete töötlemiseks kasutati kombineeritud sisuanalüüsi, et teha saadud tulemuste põhjal täpne, usaldusväärne ning ülevaatlik kokkuvõte, millele tuginedes sai anda ülevaate tulemustest ja tuua välja peamised järeldused ning ettepanekud spetsialistidele, kes oma töös puutuvad otseselt või kaudselt kokku alaealiste õigusrikkujatega või kellele on ootused liitumaks piirkonna koostöövõrgustikuga (Õunapuu, 2014, lk 160). Kvalitatiivne uurimusmeetod annab tervikliku ülevaate, mis on kujunenud uurimustöö käigus ning on paindlikult avatud lõpuga (Õunapuu, 2014, lk 59).

Antud lõputöö raames tehtud uuring on läbi viidud kvalitatiivse uurimismeetodiga, mille kaudu leiti vastused tõstatatud uurimisküsimustele. Andmekogumismeetodiks oli struktureeritud ja poolstruktureeritud küsimustik ja intervjuud, mis viidi läbi respondentidele sobival ajal ning viisil. Uuringu läbiviimisel lähtuti eetikapõhimõtetest ja jälgiti anonüümsust, konfidentsiaalsust ning andmekaitseeadust.

2.3. Andmete analüüs, tulemused ja arutelu

2.3.1. Spetsialistide tööalased tähelepanekud peale alaealiste komisjonide kaotamist

Autor soovis esmalt saada ülevaadet valimis osalenud spetsialistide ja ametnike teadlikkusest alaealistest õigusrikkujatest, seadusandluses toimunud muudatustest ning seeläbi tuua välja nii positiivsed kui ka negatiivsed tähelepanekud, mida nad on kogunud oma igapäevases töös antud sihtrühmaga, seda nii otseselt kui ka kaudselt. Küsimuse püstitamiseks oli autori vaates oluline tuua välja ka valimis osalenud isikute tööstaaž (tabel 1), kuna varem toiminud viisil kaotati alaealised komisjonid aastal 2018.

Üks vastaja ei saanud esitatud küsimusele hinnangut anda, kuna tema tööstaaž oli kaks aastat ning teine vastaja ei olnud muutusi täheldanud, kuna tema ei ole oma tööülesannetes otseselt kokku puutunud alaealiste komisjonidega, vaid tema juurde jõuavad noored vabal tahtel või vanematega koos ühisel soovil. Ühe respondendi sõnul ei oldud esialgu üldse valmis uue süsteemiga kaasa minemast, puudusid nii koolitused kui ka teadmised selles osas, millised ootused ja konkreetsed ülesanded on pandud ühele või teisele koostööpartnerile. Tema sõnul eeldati, et politsei on see, kellega hirmutada ja politsei kindlasti karistab, mitte ei räägi lapsega. Ka alaealiste enda jaoks oli olukord uus,

sest suures osas loobuti rahalistest karistustest ja politsei poolt võeti kasutusele teistsugused lähenemismeetodid.

Tabel 1. Uuringus osalenud spetsialistide tööstaaž olemasoleval ametikohal

Tööstaaž praegusel ametikohal	Spetsialistide arv
Kuni 5 aastat	6
5–10 aastat	5
10–15 aastat	1
15–20 aastat	0
20–30 aastat	2

Pärn (2018) on uue seadusemuudatuse valguses välja toonud, et menetlusprotsess peab olema kiirem, lähtuma lapse taustast ja probleemidest. Vaid ühe vastaja hinnangul tundub hetkeline olukord lapsesõbralikum ja on paindlikuma menetlusega. Tema hinnangul oli varasem alaealiste komisjoni suhtumine pigem alandava tooniga, mida ta aga hetkel ei tunneta. Ta leiab, et nüüd suhtutakse alaealisse õigusrikkujasse inimlikumalt ja sellega ei kaasne trotsi ega häbitunnet. Eelmainitust tulenevalt tõdeb ta siiski, et ei saa väita, et just alaealiste komisjon kedagi ka parendas.

Neli respondenti on välja toonud, et noored on läinud julgemaks, sõnakamaks ning nad teavad täpselt oma piiri, mida võib ja mis on keelatud. On ka noori, kes kasutavad antud olukorda enda kasuks ära. „Muidugi, kui noori on politsei poolt määratud koos perega teraapiasse või mõnele muule koolitusele, siis õige varsti on arvamus muutunud. Natuke on need teraapiad või lisakohustused noori distsiplineerinud.“ (V 3)

Mitme vastaja poolt on välja toodud järgnevad märksõnad: peata olek; ebapiisav rahastus; puuduvad konkreetsed isikud, kes antud sihtrühma muredega tegeleksid; konkreetse väljundi puudumine; ebapiisavas hulgas tugisüsteeme; konkreetsete meetodite puudumine, mida seadust rikkuvate noorte puhul rakendada; puudub võimalus määrata rahaline trahv, on vaid võimalik „/.../ vestelda, vestelda, vestelda. /.../“ (V8)

McNally & Collins (2015) toovad oma uuringus välja, et taastava õiguse mõjutusmeetme kasutusele võtmisel oli osalejate rahulolu teenuse kui protsessiga 85%. Ka antud uuringus on kolm respondenti vastusesse sisse toonud „taastava õiguse“, kui meetme, mida nad on hakanud rohkem täheldama peale 2018. aasta seadusemuudatust töös alaealise

õigusrikkujaga. Positiivsena on ka märgitud, et rohkem on juurde tulnud erinevaid programme ja süsteemseid lähenemisi, mille läbi saadakse määrata kohustuse võtmiseks mingi asja parandamine või teo heastamine. Üks vastaja on märkinud, et kindlasti on üldisele tööle mõju avaldanud ka see, et antud hetkel on teema noorsoopolitseinike pädevuses.

Küsimusele, „Milliseid muutusi olete täheldanud oma töös peale alaealiste komisjonide kaotamis?“, on üks respondent toonud välja järgmiselt: „Tulemuseks on vanema vähene motiveeritus vastutuse võtmisel, kui laps koolis ei käi. Lastekaitse on taandunud vaatleja rolli, puuduvad aktiivsed ja tulemuslikud sekkumismeetodid. Ka parima tahtmise juures puuduvad toetavad väljundid probleemsete ja õigusrikkumistele kalduvate laste toetamiseks (puuduvad differentseeritud eriõppeasutused).“ (V12)

„KOV lastekaitsetöös on ka võimalus ise moodustada oma valla või linna alaealiste komisjon, aga enamasti jääb see ressursipuuduse taha. Üks, maakonna ülene komisjon oleks töös kindlasti abiks.“ (V9) Varasemalt toimis alaealiste komisjon kui võrgustikutöö, mainis üks respondentidest ning tões, peale seadusemuudatust jäi see katki ja seiskus ka infovahetus. Eelmainitust tulenevalt alustati ühe respondendi sõnul omal initsiatiivil uut võrgustikku üles looma. Selle tulemuseks on laiaulatuslikum, ülimalt toimiv ja toetav võrgustik, kes on igapäevaselt tihedas koostöös.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et enamus vastajatest polnud 2018. aastal toimunud seadusemuudatusega, mis puudutas alaealisi õigusrikkujaid, rahul. Vaid üks vastaja tõi välja, et uus meede on paindlikum, lapsesõbralikum ning last mittealandav. Ühe vastuse puhul saab välja tuua initsiatiivi, kui muutused ei anna soovitud tulemusi, siis tuleb ise olla algataja, et koostöös soovitud eesmärkideni jõuda.

2.3.2. Alaealist õigusrikkujat mõjutavad riskitegurid

Autor uuris respondentidelt, milliseid riskitegureid on nemad täheldanud töös alaealise õigusrikkujaga ning milline on olnud noore sotsiaalne taust, kellega nemad oma töös on kokku puutunud. Samuti tundis autor huvi selle vastu, et kuidas on noored oma õigusrikkumisi põhjendanud.

Streimann (2013, lk 30–31) on välja toonud neli peamist riskitegurit – individuaalsed, kooli ja eakaaslastega seotud, perekonna ning ühiskonnaga seotud tegurid. Eelmainitud tegurid olid iga respondendi poolt erinevast vaatenurgast välja toodud. Kõigi kolme teemakäsitluse juures oli respondentide poolt läbivaks teemaks perekond, sealjuures nii sõltuvusprobleemidega vanemad (tihti on ka näiteid sellest, kus mudel jätkub põlvkondade kaupa), vähene vanematepoolne tähelepanu, vanemate liigne hõivatus tööga, piiride/kokkulepete puudumine, lapsed tihti üksi kodus, puudulik arutelu lapse ja vanema vahel, lahusus, majanduslikud probleemid, ebaefektiivsed kasvatusmeetodid, ennastkahjustav käitumine, vägivald, hulkumine, vargused, vanemad lähevad-tulevad omatahtsi jne.

Ka Marshall (2018, lk 89) on välja toonud, et üheks noore riskikäitumise tagajärjeks on kaootiline keskkond. Samasuunalise mõtte on välja käinud ka Kronberga & Zermatten (2012, lk 19), kelle sõnul on lapse sattumine kuritegelikule teele ning ükskõikne käitumine märkideks, viidates pikaajalistele probleemidele, kus lapsel puudub teadlikkus lahenduste leidmisel ning tal on puudulik kasvukeskkond ja vanemlik tugi.

Üks respondent toob ühe riskitegurina oma töös välja ebaefektiivse koostöö perekonnaga. „/.../ Kui saad alaealisega järjele, püüad teda mõistma panna teost ja tagajärjest aga kodu ei toeta mingil moel last, vaid pigem annab hukkamõistva suhtumise või ei usu, et lapses midagi muutub (temas on ka head), ei analüüsi lapse käitumise põhjuseid /.../“ (V13), siis see on üks suuremaid riske. Ka probleem täiskasvanuga on kahe vastaja poolt välja toodud kui üheks konfliktitekkimise starteriks.

Vsevirov (2011, lk 13) toob välja, et 2010. aastal läbi viidud uuringutulemused näitavad, et lausa 71% lapsevanematest tunnistab teadmatust, kuidas antud sihtrühma lastega käituda. Gornischeff & Loide (2019) toovad välja mentorluse, kui ühe meetme toetada ja suunata lapsevanemat uues olukorras, et teadlikumalt ning toetavamalt hakkama saada.

Ühe respondendi arvates ühed vanemad hoolitsevad liiga palju ning lapsel pole tunnet, et midagi kunagi halvasti on või ei tule oma tegude eest vastutada ning teised vanemad läbi alahoolitsemise ei märkagi last. Seetõttu tekib lapsel juba ükskõikuse tunne, seda olukorras, et ükskõik kui palju ta püüab ja pingutab, siis vanem teda niikunii ei märka.

„Kui ikka laps lööb kiriku akna sisse ning kohapeal olukorda selgitades paitab lapsevanem lapse pead ja ütleb, et ei ole hullu, parandame ära, siis kas laps saab sellest aru, mis läks valesti?“ (V8)

Surva & Tamm (2019, lk 6) on välja toonud, et osad noored veedavad oma vaba aega lihtsalt teisi häirides ja keelatud tegevuste põhjuseks on vaid lõbu. Ka antud uuringus tuli välja, et noored on põhjendanud oma õigusrikkumisi igavusega, vajadusega ennast sõpradele/kambale tõestada, sattumine halba seltskonda, piiride tunnetamine, riskide võtmine, kättemaks millegi eest, soov proovida keelatud asju. Tihti aga ei osata öelda, miks üldse nii käitutakse ning tegu ei osata seostada karistusega. Osad noorte poolt välja toodud ütlused õigusrikkumistesse sattumisel on välja toodud joonisel 4.

Joonis 4. Valik respondentide vastuseid, kuidas on noored oma õigusrikkumisi põhjendanud

Eelmainitule on lisanud kaks respondenti, et enamasti on selliste käitumisprobleemide taga vastupidiselt väga edukate ja materiaalselt kindlustatud perede lapsed, kes läbi keelatud tegevuste otsivad endale väljundit puuduliku vanematepoolse tähelepanu ja hoolivuse tõttu ning seeläbi leitakse pigem tee „omasuguste“ kampa. Kui küsida noorelt, miks ta on kambaga liitunud, siis üldjuhul on vastuseks: mind pole kellelegi vaja, mind ei armastata või minust ei hoolita. Sageli on nad ka emotsionaalselt hooletusse jäetud. Surva & Tamm (2019, lk 6) on kambaga liitumise ühe põhjusena välja toonud ka elukeskkonna, kus juba antud piirkonnas on eelnevalt õigusrikkumise taustaga noori. Seda on ära märkinud ka mitmed vastajad, kes on ühe riskitegurina toonud välja piirkonnas elavad keerulise taustaga sõbrad.

Markin & Žarkovski (2014) toovad välja, et kambavaimu korral rikutakse ühiskonna reegleid ja käitumisi ning see omab tugevat mõju noore delinkventsele käitumisele. Ka

respondentide poolt toodi kambavaimu välja kui ühe riskitegurina (sh puudulik oskus öelda ei), mainiti ka koolikiusu (sh küberkiusamine), koolipoolset vähest toetust (sh õpetajate mõistmatus), psüühika- ja käitumishäireid ning spetsialistide pealiskaudset tööd riskinoorega.

„Noorele on vaja ühte konkreetset isikut, kes on algusest lõpuni tema kindel kontakt,“ (V2) arvas üks vastajatest. Ühe respondendi hinnangul on riskiteguriks ka noore tõrjutus erinevatest seltskondadest ja ka näiteks koolist õpetajate poolt. Ta mainis, et vesteldes alaealistega, siis oli toimunud sildistamine ning oli noori, keda võeti „pättidena“ ning seeläbi ei näinud ka noor enam vajadust käitutagi teisiti.

Justiitministeerium (2018) toob erinevatele uuringutele tuginedes välja, et pea viiendik koolilastest on kogenud koolikiusamist, sh 40% on kokku puutunud küberkiusamisega ning Sotsiaalministeeriumi (2012, lk 18) uuringust selgus, et üle 10 000 lapse vajab aastas abi erinevate psüühiliste probleemide tõttu. Aaben jt (2018, lk 43) toovad välja, et antud sihtrühmas on häire esinemine pigem reegel kui erand. Ka Maarjamaa Hariduskolleegeiumi direktori sõnul on nende juurde teenusele jõudnud noortest paljudel diagnoositud aktiivsus- ja tähelepanuhäire. Käesolevas uuringus käsitlesid vastajad kolmel korral kooliga seotud tegureid – õppetööst puudumine, koolikius, käitumis-, keskendumis- ja õppimisprobleemid. Ka Soome Jokela koolitulistaja vanemad on uskumusel, et üheks poja teo ajendiks oli koolikius ja üksindustunne (Justiitsministeerium, 2010, lk 26).

Justiitsministeerium (2018) soovib eelmainitust lähtuvalt edaspidiselt suurendada kooli osakaalu ennetustöös. Tamp (2018) on välja toonud, et teaduspõhist madala haridustaseme seost kriminaalse käitumisega küll pole, kuid leiab, et puudulik õpikeskkond ja õpiraskused on soodustavaks teguriks kriminaalse käitumise väljakujunemisel.

Veskiväli (2012, lk 42) on välja toonud vägivalla, kui ühe järjest rohkem käitumislake häirete põhjustajaid, mis antud uurimuses mainiti ära mitme respondendi poolt. Korp (2013, lk 96) on aga välja toonud korduväärtegede seose kui ühe käitumislake häirete põhjustajaid, antud uuringus see aga otseselt välja ei joonistunud. Samuti ei tulnud antud uuringust välja, et sagedaim lapse vastu kuriteo toimepanija on isa või kasuisa, (Tamm,

2020, lk 5) ka ei täheldanud autor uuringu tulemustest seda, et vanus, millal satub nooruk kuritegelikule teele, on tulevikus oluliseks kalduvuseks retsidiviisele käitumisele. (Altmäe, 2015, lk 5; Voronkova, 2013, lk 45) Soo & Strömpl (2011) poolt välja toodud uuringus, kus pea iga 22-st vastanud lastekaitsetöötajast puutus oma töös kokku lastega seotud vägivallajuhtumitega, ei saanud ka antud uurimuse käigus kindlat kinnitust. Autori hinnangul ei tulnud uuringu tulemustest eelmainitud teemade vastused välja eelkõige seetõttu, et küsimuste püstitamisel ei olnud need nii fookuses, pigem olid käsitletud teemad teooria osa ja lugejale teemakäsitlemise laiema pildi teadvustamiseks.

Ühe respondendi poolt on töös alaealise õigusrikkujaga markantsema näitena välja toodud noore selgitus, „/.../ et ma tahan vangi minna, sest mu isa oli vangis ja seal on ta sõbrad, see on lahe ja mind jäetakse rahule./.../“ (V10). Noored peavad ennast üldjuhul võimekaks, kuna neil puuduvad toetajad ning fookus on vales kohas, samuti võivad käitumises rolli mängida murdeele iseloomulikud iseärasused ning usalduse puudumine, mistõttu võib noor tegutseda esialgu eesmärgipärasele koostööle vastupidiselt.

Nii riskitegurite kui ka õigusrikkumiste põhjustena on mitme respondendi poolt välja toodud noore depressiivsus ja identiteediteemad, „/.../ noorel võib puududa usk võimalustesse ja iseenda muutumise võimalikkusesse, /.../“ (V6), millega võivad kaasnedä impulsiivsed otsused, hulljulgeus, agressiivsus ja ettearvamatu käitumine, ka madalad sotsiaalsed oskused kui ühed riskikäitumise määräjad, on välja toodud kolme respondendi poolt. Viiralt-Nummela (2013) on välja toonud, et enim tulevad sotsiaalsed oskused välja suhetes täiskasvanute ja kaaslastega. Samuti ei mõju väheste sotsiaalsete oskustega lastele tavalised kasvatus- ja õpetusmeetodid (Keltikangas-Järvinen, viidatud Viiralt-Nummela, 2013, lk 89 vahendusel) kui pere pole lapsele sotsiaalsete oskuste omandamisel toeks olnud, siis peab ta need omandama koolist, kus ta õpib saavutama eesmärkide täitmist ja normikohast käitumist (Justiitsministeerium, 2018, lk 14).

„Noorte teadlikkus on samuti üks ajend. Õigusrikkuja, kes ei ole süüvõimelises eas (alla 14), on väga teadlik, et teda ei saa karistada ning see omakorda annab ka julgust juurde.“ (V13)

Riskitegureid, mis mõjutavad noort tema igapäeva keskkonnas, on kohati liigagi palju. Esmatähtis on perekonna teadlikkus, toetus ning võrgustikuliikmete koostöö, abistada,

usaldada ja jõustada igat riskikäitumises olevat noort ning tema tugivõrgustikku jõudmaks ühiselt eesmärgipärasele tulemuseni.

2.3.3. Teenuse kättesaadavuse vajalikkus noore elukoha lähedal

Kui suunata laps sobimatule teenusele, siis võib tekkida olukord, kus pikema aja jooksul käitumisprobleemid pigem suurenevad kui vähenevad. „Mida vähem on noore elukohale lähedal olevaid teenuseid, mida ta vajab, seda vähem ja aeglasemalt noor abi saab.“ (V 7)

Sarnaselt Eestile, ollakse ka Rootsis, Norras, Taanis ühtsel arusaamal, et kõige tõhusamalt toimub siiski töö riskinoorega kohalikul tasandil (Kereme & Luiga, 2013, lk 32). Parimate tulemusteni jõutakse siis, kui noortele pakutakse programme ja teenuseid nende koduses keskkonnas (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 43–44). Kolmteist respondenti pidas samuti väga oluliseks (kaks vastajat kasutasid ka märksõna ülioluline), et noorele suunatud mõjutusvahend oleks kättesaadav tema igapäevases elukeskkonnas. Toodi ka välja, et kui noor saab vajaduspõhise teenuse kätte kodupiirkonnas, siis see on noorele turvaline ja edasiviiv. Ühe vastaja sõnul nähakse siis ka kiiremaid tulemusi soovitud eesmärkideni jõudmisel. „Pole ju mõistlik ainult ühe mutriga tegeleda, kui miski tema ümber läbi selle ei muutu. Muudatus peab tulema koostöös kõikide osapooltega.“ (V 8)

Üks respondent leidis, et selline ühtne ja terviklik lähenemine on väga oluline seetõttu, et noorele oleks ühtne ja selge sõnum ning hoiak. Samuti tõi ta välja, et noore võrgustik peab astuma sama sammu, olles üksteisele toeks ja ühtses infoväljas. „Eelkõige on olulised ka inimesed selle alaealise ümber ehk kas tegelikult ka ametnikud hoolivad ja mõistavad ning oskavad üldse kasutada erinevaid võimalusi,“ (V 14) leidis üks respondent ning tõi veel välja, et paljud poevad selle taha, et „meil see või see teenus puudub“, kuid seeläbi ei saa me last kuidagi aidata.

Saar (2019, lk 86) toob samuti välja, et ebaefektiivne kohaliku tasandi koostöö tekitab pigem lisapingeid ning eelkõige on kannatajaks laps, Kulo & Lebedeva (2012, lk 36) hinnangul on koostöös olulisemad märksõnad varajane märkamine ja toetamine.

Teenuste kättesaadavuse osas toodi välja, et noorele on vajalik nn ühe ukse teenus, et nad saaksid ühest kohast või ühe inimese kaudu võimalikult palju tuge või endale vajalikku infot. Kaks respondenti leidis, et kui maakonnas noorele vajalikku teenust pakkuda pole,

siis on mõjutusvahendi rakendamine väga keeruline ning sõltub suuresti ka noore/tema pere motivatsioonist, „noor rändab teise piirkonda, kui tal on isiklik huvi ja vajadus.“ (V 2) Kahe respondendi sõnul mõjutab teinekord teenusel osalemist ka vanemate võimekus ja aeg, mis ei luba kodukohast kaugemale minna.

Samas on juhtumeid, kus noor tuleb eraldada oma keskkonnast, kuna seal on stabiilselt siiski vanad halvad käitumismustrid domineerivamad ja tulemust ei saavutata või see võtaks liialt aega ning üleval on stabiilselt oht kellegi elu või tervisele. Sellisel juhul on eemaldumine üheks võimaluseks tuua muutus käitumisse ja muuta negatiivseid mustreid. Eraldatusest naasmisel ei ole siis aga mõistlik samasse keskkonda noort lasta, kui keskkonnas pole seni toimunud positiivseid muutusi, seega ka eraldamise ajal peaks mõtlema, kuidas ja kuhu noor naaseb. (V 10)

Sama meelt on olnud ka Gornischeff & Loide (2019) kes toovad välja, et noor, kes on toime pannud õigusrikkumise, saab tavakeskkonnas hakkama saamist õppida ainult läbi tavakeskkonna, ilma kodukeskkonnas toimunud muudatusteta ei saada noore käitumisest oodata soovitud tulemusi.

Justiitmisnisteeriumi olulisemaks eesmärgiks on, et kõigile oleks tagatud mõjutusvahendite ühtlane ja parem kättesaadavus, (Justiitsministeerium, 2010, lk 28) kuna Eestis võib see drastiliselt erineda lausa omavalitsuste tasandil, (Vilgats, 2019, lk 48) teinekord sõltub teenuse kättesaadavus ka ühistranspordist. (Tuur, 2019, lk 28) Üks respondent on uuringus viidanud kehvale Pärnu maakonna bussiühendusele, mis ei ole alati elukohast tulenevalt kõige sobivaim, et noor jõuaks temale vajalikule teenusele. Üks respondent tõi näitena, et kanepitarvitajatele suunatud programm on kättesaadav vaid Tallinnas ning tihti on noorel keeruline sinna jõuda. Toodi välja ka pikad ja venivad teenuste järjekorrad. Samas märkis teine vastaja, et teenuse osutamisel saab paljuski määravaks professionaalsus ja tulemusele orienteeritud suhtumine töös. Aaben, Salla, & Markina (2018) on välja toonud, et teenuse pakkumisel mängib väga olulist rolli spetsialisti väljaõpe ning visioon. Mitu vastajat tõid välja ka asjaolu, et piirkonnapõhiselt lähtutakse noortele väga erinevalt, sealjuures täheldas üks vastaja, et terapeudid ei tee visiite teraapia läbiviimiseks lapse elukohta, kui temale tuttavasse keskkonda.

Üks respondent leidis, et oluline on juba ennetustöö käigus suunata kõik noored varakult trenni või huviharidusse. Ta pidas seda lausa kohustuslikuks kuni põhikooli lõpuni ning leidis, et seeläbi oleks kuritegevus noorte hulgas väiksem. Sageli on soovituslikes rahvusvahelistes mõjutusvahendites viidatud hariduslikele meetmetele, (Dünkel, 2014, lk 36) mis annavad paremaid tulemusi ja on mittediskrimineerivad. (Tamm & Salla, 2016, lk 4) Respondent tõi ka välja, et „/.../ rahalised ja isikulised ressursid on maakonniti erinevad, kuid probleemid ikka ühesugused./.../“ (V 12)

Samavõrd mängib teenuste kättesaadavuses rolli ka see, kas KOV on nõus programme ka jätkusuutlikult toetama. Tihti kasutatakse pilootprojektidega loodud programme, mis on rahastatud muust allikast. KOV rahastustoetuse mõttes üle võtma neid aga ei kiirusta. On täheldatud, et KOV-is otsustajate suhtumine on tihti selline, „Miks me peaksime, kui kohe tuleb keegi uus uue programmiga, mis on meile taas tasuta“ või see „Riik peab siin ka panustama.“ (V 10)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et noorele teenuse pakkumine tema kodupiirkonnas on eesmärgipärasem ja tõhusam. Kindlasti ei too soovitud tulemust ka see, kui laps suunata lihtsalt teenusele, mis on piirkonnas olemas, hindamata, kas antud teenus on just konkreetsele lapsele sobivaim. Pikemas vaates ei ole see kasulik ei lapsele, perele ega ka ühiskonnale, samuti toimub seeläbi kallite riiklike ressursside ebaefektiivne kasutamine.

2.3.4. Alaealistele õigusrikkujatele rakendatavad mõjutusvahendid ja nende tõhusus läbi spetsialistide vaatenurga

Mõjutusvahendi valimisel lähtutakse sellest, kas noor pani rikkumise toime esmakordselt või on tegu juba korduvrikkumisega, millised on rahalised kui ka isikulised ressursid, kas noor võttis oma teo omaks, milline on tema eelnev taust, vanus ning pere koostöövalmidus, spetsialistide teadlikkus ja noorele programmi valimine oma äranägemise järgi, milline on parasjagu piirkonnas teenuse kättesaadavus. Sellised olid respondentide poolt välja toodud märksõnad, esitatud küsimusele, et mille alusel valitakse teie hinnangul sobiv mõjutusvahend konkreetse noorega töötamiseks?

Lipse (2009) poolt välja toodud uuringus leiti, et tõhusamad on need meetmed, mis sisaldavad nõustamist ja oskuste väljaõpet kui need, mis põhinevad kontrollimisel,

jälgimisel ja heidutamisel. Ka üks respondent on välja toonud, et kritiseerimine ja noomimine ei vii tema sõnul kuhugile, vaid kuulamise ja kaasa mõtlemise kaudu võib jõuda soovitud tulemuseni. Oluline, et noor saaks aru, miks nii juhtus ja mida ta saab ise probleemi lahendamise heaks teha.

Üheksa vastajat tõid välja, et sobivaim mõjutusvahend selgitatakse välja läbi individuaalse vestluse noorega. Üks respondent ütles, et tema ei vali töös alaealisega mõjutusvahendit, vaid „/.../“ püüab mõista, kaardistada, peegeldada noore elu ning aidata tal leida enda ressursse eluga edasi minemiseks ning muutusteks /.../“. (V 6). Üks vastaja tõi välja, et vestluse käigus on oluline selgitada välja lapse abivajadus, sealjuures märgata ja vaadelda ka noore igapäevast keskkonda, mis annab mõtteid valikute puhul, mis võiks just seda konkreetset noort kõige tõhusamalt mõjutada. Ka Viiralt-Nummela (2013, lk 108) on üheks väärtuseks töös noorega välja toonud aja, mida peaks pakkuma mõlemapoolseks ära kuulamiseks, mõistmaks noore unistusi, mõtteid ja keskkonda kust ta tulnud on. Savitš, Luts & Vaks (2019) toovad välja, et selline lähenemisviis on küll aja- ja ressurrimahukam, kuid Kivivuori (viidatud Järvela, 2015 vahendusel) arvates on noorega vestlusel oluliseks punktiks ka see, et seeläbi saadakse tuleviku tööks vajalikku ja edasiviivat informatsiooni, kaardistades suundumusi, muutusi ning tunnuseid.

Seitse respondenti tõid välja vajaduse kaasata mõjutusvahendi valikusse ka võrgustik, kuid eelkõige just perekond, mis annaks paremaid tulemusi ning seda näiteks läbi pereteraapia. Leiti, et lapse käitumine on tagajärg sellele, et peres on midagi valesti läinud. Toodi ka välja, et pereteraapiat peab tegema paralleelselt individuaalteraapia/nõustamisega ja seda mitte 1–2 kuud vaid 3–4 kuud, et pere jõuaks arusaamisele, mis on valesti ning uued harjumused jõuaksid peres tavapäraseks saada.

Kõik neliteist respondenti pidasid perekonna rolli töös alaealise õigusrikkujaga väga oluliseks. Üks vastaja tõi välja, et perekonna roll on 80% ning noorel endal 20%. Toodi välja, et märksõna järjepidevus on üheks oluliseks võtmeteguriks. Samas täheldas üks respondent, et rääkides perest, ei saa me mitte mainimata jätta ka sõpru ja lähituttavaid. Ühe vastaja hinnangul on oluline anda noorele maksimaalne tugi ning perekonnast eemaldada vaid viimases hädas.

Ka USA-s on kõige tõhusamateks sekkumismeetmeteks peetud intensiivset pere- ja kogukonnapõhist multisüsteemset teraapiat (MST), kuhu suunatakse noor eesmärgiga, püüda leida väljund, et mitte suunata noort mõnda erikooli või raviasutusse. Samuti püütakse toetada vanemaid vanemlike oskuste õppimise ja perekonnas olevate probleemidega. (Justiitsministeerium, 2010, lk 28)

„Kui perekonna tugi on puudu enne õigusrikkumist, siis on oluline, et see oleks olemas peale seda.“ (V5) Üks vastaja nentis, et ideaalis peaks olema perekonna roll töös alaealise õigusrikkujaga määrava tähtsusega, kuid praktilises elus on ta nullilähedane või lausa negatiivne, vahel on raske murda läbi nõ pere kaitsemüürist. Samuti tõi üks vastaja välja, et pere roll on töös alaealise õigusrikkujaga peamine, kuid seda siis, kui peres endas on see vajaminev ressurss olemas, seda läbi laste kasvatamise ja õpetamise.

Kolme respondendi poolt täheldati, et kui on tegu korduvrikkumisega, siis lähtutakse juba üldjuhul seadustest ning olukorra tõsidusest. Ühe vastaja sõnul on igal juhul rikkumise esmaseks printsiibiks taastav õigus. Nätena tõi ta välja, kui on asja lõhkumine või rikkumine, siis saab noort võtta vastutusele ning ta saab ise miskit korda teha. Kui on tegemist muu vääriteoga nt suitsetamine või alkoholi tarbimine, siis nt kirjandi kirjutamine või muu. Ühe respondendi sõnul mõjub vestlus direktori kabinetis, teisele piisab suulisest meeldetuletust, kolmandale peab aga näiteks määrama kooli jaoks üldkasuliku töö, et ta füüsiliselt (oma jõuga tehtud tööga) mõistaks, et tema tegu oli vale.

Programmide vähesuse tõttu ei ole suurt miskit valida. Väga vajalikud programmid on kas mujal Eestis või puuduvad täiesti (just alaealistele). Kuna võrgustikus on tihti ka erinevate programmide esindajad, siis valitakse sealt sobivamad välja pigem ilma noorega arutamata ja aluseks on spetsialisti hinnang, millist tuge on vaja enim. Paraku on tehtud ka mitte sobivaid valikuid ja lõpuks on noor omandanud endale „uued huvitavad oskused“ või õige programmi jõudes juba koos vanematega ära nätserdatud. (V 10)

Aaben, Salla, & Markina (2018) on välja toonud, et läbi adekvaatse teenusele suunamise saame vähendada tõenäosust, et noor jõuab talle mitte sobivale teenusele. Eelmainitule lisaks on üks respondent toonud samuti välja, et „/.../ ametnikud võivad ju arvata, et see mõte, mis tal on, sobib kindlasti just sellele lapsele,/.../“ (V 14), kuid alaealine tajub väga

hästi ära, kas temaga ollakse ausad ja hoolivad. Ta lisab, et mõjutusvajendi tõhusus sõltub eelkõige sellest, kui palju enne otsuse tegemist vaeva nähakse, kas lapsega vesteldes ollakse pealiskaudne või minnakse vestlusega süvitsi ja tõesti kuulatakse, mida laps räägib. Ka Aas (2018) on oma artiklis välja toonud, et valides valed mõjutusvahendid ja karistusmeetmed, võidakse jõuda vastupidisele tulemile, mis võib noore viia hoopiski kuritegelikule käitumisele.

Mitmed respondendid tõid oma praktikast välja, et mida pikemad on programmid ning mida sügavamale minnakse õigusrikkuja käitumise põhjuste väljaselgitamiseks, seda tõhusam on tulemus. Kolm vastajat nentis, et rahalised karistused jäävad noortest väga kaugele, eriti siis, kui rahatrahvi maksab kinni lapsevanem. „/.../ Noored on ka ise öelnud, et Eestis on politsei mõjutusvahendid liiga leebed.“ /.../ (V 11)

Üks respondent on välja toonud, et „/.../ mõjutusvahendid on tegelikult head, ainuke asi on kättesaadavus. Kui kõik see, mida täna nõ teenusena noorele/perele pakutakse ka tegelikult oleks õigeaegselt kättesaadav, siis tõhusus on silmaga märgatav. Seda on kinnitanud ka pered, kellel on õnnestunud neid teenuseid õigeaegselt saada.“ /.../ (V 3)

Kui üks respondent leidis, et ÜKT on tänases mõistes juba aegunud ja enam mitte toimiv, kuna noored ei seosta sellega oma süütegu, siis vastandina tõi üks respondent ÜKT välja kui võimaluse suunata noore tunnid nii, et ta saab sellest spetsialisti toel positiivse väljundi ja võimaluse. Üks vastaja märkis, et mõjutusvahend ei saa olla tõhus, kui noorel on enamasti karistamatuse tunne või ükskõiksus, käegalöömine kõige suhtes.

Üks vastaja leidis, et noorele ei tohiks mõjutusvahendina kasutada näiteks lihtsalt alkoholi keeldu, pakkumata talle lisatuge alkoholisõltuvusega tegelemisel. Teine vastaja tõi aga välja, et sõltuvusravi ja uimastite kuritarvitajaga tegelemisel on ülimalt vajalik ennetus, /.../ kui ainult oleks Pärnumaal selle jaoks reaalselt ka piisavalt teenuseid, /.../ (V 7) samuti tõi ta tõhususe osas positiivsena välja sotsiaalprogrammid ja noorte võimaluse osalemaks noorsootöös. Ühe respondendi poolt toodi välja ka see, et diagnoosiga ja ravi vajav noor ei pruugi programmist kasu saada, kui talle määratud ravimid on valed, sobimatud või ei jälgita nende võtmist. Aaben, Salla, & Markina (2018) poolt on viidatud uuringutele, kus nenditakse, et nooruki käitumises ei saa oodata soovitud tulemusi, arvestamata tema psühhiaatrilisi erivajadusi.

Aaben jt (2018) on välja toonud, et programmide tulemuslikkuses mängib olulist rolli nii kvaliteet kui ka järjepidev hindamine vajaduspõhiste korrektuuride tegemisel. Respondentide poolt toodi nende praktikate põhjal tõhusamate meetmetena välja MDFT-teraapia, Murdepunkt, KLAT, Noorte Tugila programm, Lepitusteenus, sotsiaalprogramm SPIN, Ringist välja, Ankur, ÜKT, noortekeskus, õigeaegne sekkumine, kooli jaoks kasuliku tegevuse elluviimine. Tõhusate meetmetena toodi välja ka järjepidev töö noort ümbritseva keskkonnaga, psühholoogiline teraapia, perenõustamine, tugiisikuteenus last kasvatavale isikule, noorele usaldusväärse suhte pakkumine ning võimalus, et noor määrab ise endale karistuse.

Kui ma koolidirektorina tööle asusin, siis esimeste kuude jooksul jäid õpilased wc-s e-sigareti suitsetamisega vahele. Rakendasin neile PGS § 58 lg 3 p 9 mõjutusmeedet (kooli jaoks kasuliku tegevuse elluviimine, mida võib kohaldada vaid õpilase või piiratud teovõimega õpilase puhul vanema nõusolekul). Õpilased sooritasid 10 tundi tööd– riisusid lehti, klammerdasid tagasisideküsitlusi jne. Ja peale seda ei kippunud aasta aega keegi enam koolis suitsetama. (V 8)

MDFT- programmi põhiveendumus on see, et muutusteni jõutakse vaid siis, kui toimub intensiivne töö kogu perega, (Kraas, 2016, lk 33–34) sama veendumus toodi välja ka mitme respondendi poolt. Samas tõdeti, et kuigi on tegu väga hea programmiga, siis on vaid kahju, et see toimib noorele alates 14ndast eluaastast, kuna reaalne vajadus on varasem. Üks respondent mainis, et meede on väga mõjus, kuid nõudlus on suurem kui kättesaadavus. Samuti leiti, et tõhus on programm eelkõige siis, kui kaasatud on nii laps kui ka pere/vanem. Toodi välja ka seda, et programm aitab positiivses suunas muuta perekonnas olemasolevaid mustreid. Ühe respondendi arvates, toimib programm Pärnumaal tõhusalt eelkõige väga hea spetsialisti olemasolu tõttu, kes teeb noortega nõimesid, /.../ ta oskab neid mõista, suhelda ja usaldust võita. Väga paljud noored on tulnud seeläbi „mustast august“ välja ning ta on alati olemas. /.../ (V 11) Samas mainis üks respondentidest, et mõned „nende“ lapsed on programmis osalenud, kuid märgatavaid tulemusi pole täheldatud.

Sotsiaalse projekti „Murdepunkt“ puhul selgus, et seitse vastajat polnud programmiga kokku puutunud. Kaks respondenti andsid programmile väga kiitva hinnangu, ning üks tõi välja, et programm on hästi üles ehitatud ja välja töötatud, toimiv ka praktikas, kuid

on alarahastatud. Üks vastajatest tõi antud programmi puhul välja, et see on küll vanusele 13–17, aga ei sobi kõigile, kuna näiteks vaimne tervis on piiratud (autistid grupitöös). Üks respondent püüdis meenutada, ja märkis, et ta teab küll, et kunagi on programm Pärnumaal olnud ning on ka kuulnud, et vahetult peale lõppu oli teada ka positiivsetest ja hästi toimunud tulemitest, kuid viimase kolme–nelja aasta jooksul pole ta sellest programmist Pärnumaal enam midagi kuulnud. Samas programmis osalenud noored on neile suunatud tegevuste ja grupijuhhi tööga olnud rahul või väga rahul ning vanemate poolt on märgatud, et vähenenud on noorte impulsiivsus, hüperaktiivsus ja käitumisprobleemid. (Eesti Rakenduspsühholoogia Keskus, 2016, lk 23)

MoNo keskmeks on neli tööriista: tänavatöö, kogukonnatöö, grupitöö ja individuaalne lähenemine, (Reuting, 2010, lk 31–39) mille esmasteks töö piirkondadeks on kohad, kus noored kõige enam aega veedavad. (Johanson, 2011, lk 41) Mobiilse noorsootöö puhul toodi välja asjaolu, et tõhusus sõltubki eelkõige selles, et toimub vahetu kontakt noorega ja jõutakse ka nende noorteni, kes ei osale vabatahtlikult noorsootöös. Kahel korral toodi välja, et piirkonnapõhiselt on kogetud positiivseid praktilisi tulemusi, seda läbi Tugila programmi. „Programm aitab noorteni jõuda neile harjumuspärasel keskkonnas, aitab noored nõ üles leida ja nendega kontakti saavutada. /.../ Ma arvan, et Pärnu MoNo on alles jõudsasti arenemas, kuid esimesed sammud oleme astunud,“ /.../ (V 7) selline mõttekäik tuli välja ühe respondendi poolt. Ka antud programmi puhul toodi välja alarahastus kui üks kasutamata potentsiaali põhjuseid, ning seegi, et Pärnu linnas on antud meetmes liiga vähe töötajaid, kuid programm ise on väga efektiivne ja toimiv. Üks respondent tõi välja, et noortelt on programmi kohta tulnud väga positiivset tagasisidet, kuid ta natukene kõhkleb, kas programm on jätkusuutlik, kuna tema praktikale tuginedes pole piirkonnas piisavalt spetsialiste.

Vanemlusprogramm „Imelised aastad“ kohta ei osanud hinnangut anda kaks respondenti, kuna nad polnud sellega kokku puutunud. Üks vastaja tõi välja, et ei oska täpset hinnangut andja, kuna tal ülevaade mõju kohta puudub. Kuigi tegemist on ennetusprogrammiga, mille kaudu ennetada laste käitumisprobleeme ja toetada nii vanemate omavahelist kui ka lastega suhtlust, (Trummal, 2019, lk 5) siis kolm respondenti tõi välja, et neile tundub, et antud programmist võtavad osa eelkõige need vanemad, kes on niigi tublid, probleemsete perede vanemad kahjuks väldivad neid programme. Programm oma

eesmärgilt sai kiitvaid sõnu mitmetelt vastajatelt. Üks vastaja tõi välja, et programm on ülimalt vajalik, kuna just nooremas eas kujunevad välja teatud käitumised, mida hiljem on keeruline muuta. Samas tõi üks respondentidest välja, et programmi kohta on saadud kiitvaid sõnu ka vanematelt, kes on saanud vanemateks hilises eas.

Lepitusteenuse puhul tõi mitmed vastajad välja, et antud meetme puhul on väga oluline (eriti perelepituse puhul), et teenus oleks kättesaadav koha peal, mitte suuremates keskustes. Gornischeff & Loide (2019) hinnangul on lepitusteenus sobivaim meede olukorras, kui noor naaseb kodukeskkonda, kus ta on toime pannud õigusrikkumise. „Selle kaudu saavad osapooled rääkida turvalises keskkonnas, juhendatuna (lepitajate suunamisel) oma mõtetest ja vajadustest ning ideaalis peaksid asjad saama klaaritud ilma kättemaksu ja vägivallata. See avab tee ka empaatiatunde tekitamisele ja tugevdamisele.“ (V 7) Lepitus viiakse läbi vastava väljaõppe saanud ohvriabi töötajate poolt, Pärnumaa piirkonnas töötab kaks väljaõppe saanud nõustajat. Kahe respondendi arvates on noorte lepitusteenusel tohutut potentsiaali ning üks vastaja leiab, et see peaks olema üks tööriist iga noorsootöötaja töös, samuti leiab ta, et meedet võiks laiendada ka koolidesse.

Kui ühe respondendi hinnang oli kõigile eelmainitud mõjutusvajenditele- ja meetoditele positiivne, siis pidas ta oluliseks juurde lisada, et ka individuaalne psühholoogiline nõustamine on väga oluline, sest kui räägime alaealistest õigusrikkujatest, siis on meil tegu katkise noorega, kes vajab vaimselt abi. Ta märkis, et psühholoogilist nõustamist vajavad ka üldjuhul vanemad. Lisaks tõi veel seitse respondenti välja, et nad tunnevad töös alaealise puudust toetavatest nõustamisteenustest. „Psühholoogiline nõustamine lapsele tuttavas keskkonnas ja sagedus vastavalt vajadusele, mitte siis, kui on pakkuda esimene vaba aeg.“ (V 4) Samuti leiti, et puudust on psühhiaatrilisest teenusest, terapeudidest, pereteraapiateenustest. Eelmainitud meetmed on küll olemas, aga pigem raskesti kättesaadavad, tõdes üks vastajatest.

Seitsmel korral toodi välja, et tuntakse puudust teenustest ja asutustest, mis on suunatud sõltuvusprobleemidega noortele, näiteks narko kabinetid alla 18. aastasele noorele. Eelmainitud seostati ka KLAT teenuse vajadusega, mille teenuse puudust Pärnumaal tõi välja 5 respondenti. „Me ei saa panna tegelikult ühtegi programmi ega mõjutusvahendit toimima, kui seal taga on järjepidev ainete tarvitamine ja kuritarvitamine.“ (V 10). Ka

toodi välja vajalikkust rohkem sekkuda meditsiiniliselt tasandilt. Ravikodude puudust ja vajalikkust Pärnumaal mainiti kahe vastaja poolt.

Tööks vajalikke toetusmeetmeid ja teenuseid toodi välja veel järgmiselt: Murdepunkt püsirahastuse poolt ellu äratad;, Tugila teenuse ja personali suurendamine ning KOV rahastus (hetkel puudub); toimivates teenustes personali suurendamine; lastekaitsetöötajate puudus; rohkem perepõhiseid sekkumisprogrammi; karmimad ja konkreetsemad karistused; lastevanematele suunatud kohustuslikud tugigrupid ja koolitused; kogukonna heaks tehtavad tegevused; alaealise õigusrikkuja teenusele suunamine vanema nõusolekul; meetmed sõltuma rohkem teo iseloomust ja raskusastmest; vanematele suurema kohustuse panemine; kooli aktiivsem kaasamine; noorsootöötajate suurem kaasamine. Üks respondent tunneb, et täna jääb lahendus vägagi sellele taha, kas keegi päriselt ka tahab tegeleda. Ja kui keegi tegeleda ei taha, siis miskit ju ei juhtu. Ta leidis, et võib-olla peaks järelvalve olema selliste juhtumite puhul põhjalikum.

Mitu vastajat soovis autori poolt esitatud küsimusi täiendada natuke teise mõttega. Näiteks toodi välja– inimlikud suhted, mis on eelkõige seotud kultuuri küsimusega; ideaalis võiks igal noorel elu jooksul olla üks „päris“ täiskasvanu, nn mentor, kes on talle nõuandjaks ja toeks; positiivne eeskujud oma lähituttavate seast; hetkel vohab meil kasvatamatus, mitte vabakasvatust, ka sellel on reeglid, kohustused ja piirid; meil kõigil on roll uue kodaniku kujundamisel; ühiskond tervikuna peaks muutma mõttemaailma– kui pole minu laps, siis las ta teeb, mis tahab, las peksavad ja märatsevad, röögivad bussis, poes ja avalikus kohas. Kui meie, täiskasvanud ei kutsu neid korrale, kes siis veel.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et programmide valik, mida alaealistele õigusrikkujatele ja riskinoortele, sealjuures perekonnale pakutakse, on mitmekülgne. Samas, kas alati on programmi suunamiselt lähtunud just noorele kõige sobivamast ja tõhusamast meetmest, või osutub määravaks piirkondlike teenuste kättesaadavus, ametniku arvamus, järjekordade pikkus, osalejatevaheline usalduslik suhe ning kõigi ühine järjepidev töö positiivse eesmärgini jõudmisel. On hetki, kus tasuks esmalt vaadata nii enda ressursidesse kui mõelda ka lähiringkonna peale, millised võimalused on seeläbi jõuda noorteni, mille kaudu võime mõjutada noore teekonda riskinoorest alaealise õigusrikkujani jõudmisel.

2.3.5. Pärnumaa koostöövõrgustik töös alaealise õigusrikkujaga

Toimiv koostöö, kui üks olulisemaid aspekte jõudmaks üheskoos seatud eesmärkideni ning positiivse väljundini, mängib olulist rolli töös riskinoorega või noorega, kes on juba oma tegudega jõudnud alaealise õigusrikkuja staatusesse. Koostöö haridus-, tervishoiu- ja sotsiaalsüsteemiga, kogukondade, omavalitsuste ja erasektoritega on üheks eesmärgiks kriminaalpoliitika visioonidokumendis. (Justiitsministeerium, 2018, lk 13)

14st uuringus osalejast üheksa tõid välja koostööpartneriks politsei, seda nii üldiselt kui mainiti ära ka noorsoo- ja piirkonnapolitseid. Üheksa vastaja jaoks on kool ja kooliga ümbritsetud asutused üheks koostööpartneriks töös alaealise õigusrikkujaga. Toodi välja nii õpetajad, sotsiaalpedagoogid, haridusosakond, Pärnu linnavalitsuse alus- ja üldhariduse peaspetsialist, Pärnu linnavalitsuse kaasava hariduse peaspetsialist, Pärnu Õppenõustamiskeskuse spetsialistid, Pärnu Rajaleidja, koolide tugispetsialistid, huvikool ja huvijuht. Noortekeskus ja noorsootöötaja kui üks koostööpartner, toodi välja viie vastaja poolt.

Perekonda ja vanemaid kui otseseid koostööpartnereid oma igapäevatoos noortega märkisid ära 6 respondenti. Kaheksa vastaja jaoks on lastekaitsespetsialist kui üheks oluliseks koostöövõrgustiku partneriks. Mitmete vastajate poolt oli ära märgitud perearstid, pereterapeutid, psühholoog, psühhiaater. Pärnu Vaimse Tervise Keskus kui üks partner, oli ära märgitud nelja vastaja poolt. Veel toodi välja koostööpartneritena: sotsiaalkindlustusamet, MTÜd, prokuratuur (vähesemal määral prokurör või abiprokurör), treenerid, kriminaalhooldajad, justiitsministeerium, kaaskolleegid, Ohvriabi, KOV, perede tugiisikud, Viljandi haigla lastepsühhiaatria osakond, Pärnu Psühhiaatriakeskus Sensus.

Ennetustööd saab nähtamatust nähtavaks luua läbi teadliku, süsteemse ja koordineeritud koostöö. Mida tõhusam on ennetustöö esmatasandil, seda väiksem peaks olema vajadus järgneva tasandi ennetustööks. (Sotsiaalministeerium, 2011, lk 15) Eelmainitust tulenevalt soovis autor saada respondentide arvamust küsimusele, et kellel lasub teie hinnangul töös noorega/lapsega vastutus ennetustöö korraldamise eest.

Omavalitsustes läbi viidud uuringute tulemusena (Luuk, Järve & Kaska, 2014, lk 20) ei näe 64% vastanustest, et nemad peaksid võtma noore kuriteoennetuses aktiivse rolli, seda nähakse pigem politseil. Samas tõid kuus respondenti välja, et nemad näevad eelkõige KOVi rolli ennetustöös riskinoore või juba õigusrikkumistesse sattunud lapsega. Toodi ka välja, et esmasteks KOV partneriteks ennetustöös on nii sotsiaalministeerium kui ka sotsiaalkindlustusamet. Neli vastajat märkis, et perekonnal on kõige olulisem roll ennetustöös lapsega. Sealjuures märgiti koostööna ära nii kool, politsei, kogu ühiskond kui ka noorsootöötajad. Üks respondent tõi välja, et kogu vastutust ei saa jätta vaid kooli kanda, eelkõige on siiski vastutav lapsevanem, samas tõi teine respondent sisse mõtte, et „/.../ ennetustöö peaks algama juba enne lapse sündi, mida suuremas pildis mõjutab vanemate elustiil./.../“ (V 12) Ühe vastaja sõnul mängib paljuski ennetustöö vastutaja rollis olulist aspekti temaatika, samas teatud mõtte kohaselt on vastutus olenevalt eelmainitust, töös igal kodanikul.

Ennetustöö on kui koostöö, märkis üks respondent, mida ei saa teha nii, et omavalitsus liigub ühes suunas ja politsei hoopis teises, „/.../ probleemid peaksid olema piirkonniti üheskoos kaardistatud ja tegevused nende lahenduste leidmiseks rakendatakse vastavalt tööliinidele./.../“ (V 14) Samuti pidas vastaja oluliseks, et kõik eelmainitu peab olema ka kokku lepitud ning osapooltel on teadmised, mida keegi teeb ja kuidas toimetab.

Pärnumaa koostöövõrgustiku positiivsete külgedena märkisid respondendid järgmist: väga hea koostöö on Põhja-Pärnumaal ning väga head koostööd teeb Tori vald; Politseija Prokuratuuriga on väga head suhted; kiidan Ohvriabiga koostööd; on olemas toimivad piirkondlikud võrgustikud; avatud suhtlemine; ringist välja süsteemi areng on võimas ja vajalik; koostöö on väga toimiv tänu justiitsministeeriumi pilootprojektidele; välja on kujunenud suur ja toimiv võrgustik, ollakse valmisolek kiirreageerimiseks; väga hea info kättesaadavus; sobiv ühine aeg ja koht koostöökokkusaamisteks; ühise seisukoha leidmine; maapiirkondades toimib koostöö väga hästi, sh kohene sekkumine.

Pärnumaa koostöövõrgustiku negatiivsete külgedena tõid respondendid välja järgmist: juhtumite puhul puudub tegevuskava ning eesmärgid võiksid olla täpsemad ja sisulisemalt korraldatud; Pärnumaa tervikuna ei toimi, liiga suur; varasema Pärnu Maavalitsuse ajal oli väga hea koostöö, tänasel hetkel puudub; tänases Pärnu linnas võrgustikutöö ei toimi, kuna olulised liikmed võrgustikust ei näe selle vajalikkust (KOVi

lastekaitse osakond); tänases suures omavalitsuses piisab ühest ametnikust, kes ei näe asja olulisust ning sellest piisab, et info enam ei liigu; alaealiste komisjonide ajal olid paremad suhted; nagu tehakse miskit, aga samas ka mitte; asjad seisavad, loodetakse, et need lahenevad ise. /.../ Eks lahenevadki, aga kas paremas või halvemas suunas, seda ei oska öelda;/.../ (V 3) puuduvad konkreetsed ja ühtsed eesmärgid; Pärnumaa koostöövõrgustik tuleks kindlasti tekitada. Ühe respondendi sõnul oli seadusemuudatuse üleminekul raskusi, kus näiteks politsei oli teistega võrreldes rohkem valmis ning koolitatud, kuid mainib ka koheselt, et nüüd ollakse uuesti kokku saadud ja liigutakse õiges suunas.

Toodi ka välja, et Pärnu linnas asjad nii hästi ei toimi, kuna lastekaitse spetsialistidel on vähe aega kuid tööd väga palju, pigem jõutakse „kustutada tuld“, kui asjasse põhjalikult sekkuda. Üks vastaja tõi välja, et lastekaitse on kadunud või väga nõrk, samuti mainiti, et lastekaitse spetsialistid ei tule tööga kaasa, seetõttu jääb palju lapsi tähelepanuta. Samas tõi üks respondent välja, et omavalitsustes peab suurendama lastekaitsetöötajate arvu, kuna nad on tööga üle koormatud, kuid nende roll perega töös väga oluline. Ta nendib, et seeläbi jäävad pered vajaliku toetuse ja abita.

Kui üks respondent vastas, et Pärnumaa koostöö toimib üledukalt, siis tõi vastupidiselt teine välja, et see tuleks kindlasti tekitada. Vastustest jäi kõlama koostööpuudulikkus eelkõige lastekaitsetöötajatega, mainiti ka nende liigset töökoormust kui üht tegurit, miks ei jõuta probleemidega süvitsi tegeleda, kuigi kaheksal korral toodi lastekaitsetöötajaid esile kui vajalikke koostööpartnereid. Tervikpildis võib siiski öelda, et koostöövõrgustik on pigem toimimas, kuid vastavalt Pärnumaa suurusele, nähakse piirkonniti toimimist ja kaasatulemist erinevalt.

KOKKUVÕTE

Hetkel määratakse Pärnumaal alaealistele õigusrikkujatele nende käitumist suunavaid mõjutusmeetmeid erinevate asutuste kaudu. Puudub keskne üksus, läbi kelle meetmete osutamist koordineeritakse, mistõttu on piirkonnas teenused erineva kvaliteedi ning kättesaadavusega.

Antud lõputöö teema on aktuaalne, sest viimastel aastatel on meedias kajastatud tõsiseid alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumisi ning alaealiste õiguskomisjonide kaotamisega seotud murekohti. See tekitas autoris huvi, milliseid teenuseid ning meetmeid alaealistele hetkel osutatakse ning kas autor saaks läbi teemakohase uurimistöö teha ettepanekuid teenuse parendamiseks.

Lõputöö eesmärgiks oli selgitada välja, mis mõjutab Pärnumaa piirkonnas alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenuste valikut. Eesmärgi täitmiseks püstitati järgmised uurimisküsimused:

- Milliseid mõjutusvahendeid rakendatakse alaealistele õigusrikkujatele?
- Millist mõju avaldub alaealise käitumisele teda ümbritsev võrgustik – perekond, sõbrad, kool ja kogukond?

Lõputöö teoreetilises osas keskenduti alaealisele õigusrikkujale ja teda ümbritsevatele keskkonnale ning riskiteguritele ja kirjeldati sihtrühma nii Eesti kui ka maailma vaates. Lisaks toodi välja erinevad mõjutusvahendid, mida töös alaealise õigusrikkujaga rakendatakse ning anti ülevaade mõjutusvahendite parimatest praktikatest.

Lõputöö empiiriline osa viidi läbi kvalitatiivsel uurimismeetodil. Andmete kogumiseks kasutati struktureeritud ja poolstruktureeritud küsimustikke ja intervjuud ning andmeid analüüsiti sisuanalüüsi meetodil. Uurimisvalimi moodustasid neliteist Pärnumaa spetsialisti, kes puutuvad oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega.

Hetkel kohaldatakse Pärnumaal alaealistele õiguriikkujatele erinevaid ennetusmeetmeid, nõustamisteenuseid ning praktilisi mõjutusmeetmeid. Samuti pakutakse teatud määral teenuseid, mis on suunatud alaealisele osalemiseks koos perega. Lõputöö uuringust selgus, et olemasolevate mõjutusvahendite tõhususe osas oli respondentide poolt nii rahulolu kui ka rahulolematust. Puudustena toodi välja teenuste kättesaadavus väljaspool Pärnu linna, spetsialistide puudus ja ebapädevus, noorte karistamatuse tunne ning noore kaasamatus temale mõjutusmeetme valimisel.

Uuringus toodi välja mitmeid teenuseid, millest tuntakse puudust. Näiteks teenustest, mis on suunatud alaealistele sõltlastele, perepõhistest sekkumisprogrammidest, mentorlusest nii noorele kui ka lapsevanemale, hästi toimivast võrgustikust ning psühhiaatrilistest, terapeudilistest kui ka pereteraapial põhinevatest teenustest.

Lõputöö uurimuses selgus nii intervjuudele kui ka teaduslikele allikatele tuginedes, et tõhusaimaks mõjutusvahendi valikuks peetakse seda, mille valikusse on kaasatud noor ise. Töö riskinoorega toimib kõige tõhusamalt kohalikul tasandil ja vahetu suhtlemise teel. (Kereme & Luiga, 2013, lk 32) Lipsey (2009) poolt välja toodud uuringus leiti, et teenuste valikul on tõhusamad need meetmed, mis sisaldavad nõustamist ja oskuste väljaõpet, mitte need, mis põhinevad kontrollimisel, jälgimisel ja heidutamisel. Seda kinnitasid ka lõputöö respondendid.

Alaealise riskikäitumist mõjutab tugevalt ka teda ümbritsev võrgustik - nii perekond, sõbrad, kool kui ka kogukond. Uuringu tulemuste põhjal on peamiselt perekonnaga seotud riskitegurid järgnevad: ebapiisav ühine aeg lapsega, puudulikud vanemlikud teadmised õiguriikkujast lapsega tegelemisel ning puudulik armastus ja hoolivus. Sõpradega seotud peamisteks mõjutusteguriteks on enesetõestamine, halba seltskonda sattumine, kambavaim ja kuuluvustunne. Koolis on peamisteks mõjutusteguriteks koolikius, õpetajate poolne vähene toetus ja mõistmatus, negatiivne sildistamine ning õppeprobleemid. Noort mõjutab ka piirkond, kus ta elab, näiteks teatud piirkonnas elab rohkem kriminaalse taustaga inimesi. Lisaks võrgustikule mõjutab last tema enda psüühika- ja käitumishäired, idnetiteediteemad ning madalad sotsiaalsed oskused. Autor leiab, et kõiki eelnevaid riskitegureid tuleks tähele panna ja nendega tegeleda juba võimalikult varajases lapseas, sest see aitaks ennetada hilisemat negatiivset mõju lapse käitumisele.

Uurimustulemusel selgus, et noorele mõjutusmeetmete määramisel lähtutakse tema eelnevast taustast, lapse ja tema pere koostöövalmidusest, rahalistest ja isikulistest ressurssidest ning piirkonnas teenuse olemasolust ja kättesaadavusest. Samuti mõjutab meetmete valikut spetsialistide teadlikkus.

Antud töös püstitatud uurimusprobleem sai osaliselt kinnitust. Hetkel määratakse mõjutusmeetmeid nii lähtuvalt lähtuvalt lapse vajadusest kui ka teenuste kättesaadavusest.

Tuginedes lõputöö uurimistulemustele, teeb autor alaealiste õigusrikkujatega otseselt/kaudselt kokku puutuvatele spetsialistidele järgmised ettepanekud:

- kaasata noor sobiva ennetus- /mõjutusmeetme valiku arutelluse;
- kaardistada piirkonnad, kus koostöövõrgustik puudub või see on puudulik ning luua tegevuskava selle toimimiseks;
- alaealistele õigusrikkujatele juhtumipõhieselt sisuliste tegevuskavade koostamine;
- koostöövõrgustikuga ühiselt piirkondlike probleemide kaardistamine ja vastavalt ametipositsioonidele konkreetsete tegevuste määramine.

Ettepanekud Pärnumaa kohalikele omavalitsustele:

- pakkuda kogemusnõustamist ning täiendavaid sotsiaalprogramme nii alaealisele õigusrikkujale kui ka lapsevanemale;
- kaasata noored neile suunatud teenuste arendamisesse;
- luua asutusteülene teenuste koordineerimise üksus.

Autori arvates võiks antud probleemikäsitlust uurida ka lähtuvalt sihtrühma vaatenurgast (alaealised õigusrikkujad) ning riigi tasandil. Lisaks oleks oluline analüüsida koostöövõrgustiku tõhususe ja jätkusuutlikkuse tegureid.

VIIDATUD ALLIKAD

- Aas, N. (2018, 29. august). Endine peaprokurör: mida teha alaealise kurjategija Pipi Pikksukaga? *Postimees*. Loetud aadressil <https://www.postimees.ee/1478747/vana-kuld-endine-peaprokuror-mida-teha-alaealise-kurjategija-pipi-pikksukaga>
- Aaben, L., Salla, J., & Markina, A. (2018). *Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs*. Loetud aadressil http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2018/09/kaitumisprob-noored-raport_Praxis2018.pdf
- Aaben, L., Tammik, M., & Kallavus, K. (2017). Mitmedimensioonilise pereteraapia tõhususe uuring. Loetud aadressil http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/MDFT-raport_PRAXIS_aprill-2017.pdf
- Altmäe, E. (2015). *Retsidiivsust mõjutavad tegurid valitud kuriteoliikide näitel*. (Magistritöö). Loetud aadressil https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/47890/altmae_ma_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Altosaar, K. (2016). „Murdepunkt“ on noortele toeks. *Sotsiaaltöö*, 3, 47–50.
- Dünkel, F. (2014). Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and ‘new punitiveness’. *Kriminologijos Studijos*, 1, 31–76.
- Eesti Rakenduspsühholoogia Keskus. (2016). *Sotsiaalse programmi „Murdepunkt“ mõju-uuring*. Loetud aadressil <https://ank.ee/wp-content/uploads/2017/02/Murdepunkt-uuring-2016-1.pdf>
- Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus. (2016). *Uued lõiked noorsootöös. Noortekeskuste abimees oma töö paremaks korraldamiseks „Riskilaste toetusprogrammi rakendamine läbi noortekeskuste“ näitel*. Loetud aadressil https://ank.ee/avaleht/images/dokumendid/ank/Noorsootoo_4.pdf

- Frank–Viron, A., & Johanson, A. (2017, 25. aprill). Kurikate ja nugadega „kangelased“ – kes nad on? *Eesti Rahvusringhääling*. Loetud aadressil <https://www.err.ee/591995/kurikate-ja-nugadega-kangelased-kes-nad-on>
- Garbarino, S., & Holland, J. (2009). *Quantitative and Qualitative Methods in Impact Evaluation and Measuring Results*. Retrieved from <https://www.betterevaluation.org/sites/default/files/EIRS4.pdf>
- Gornischeff, K., & Loide, K. (2019). Kinnise lasteasutuse asemel tugevdatud toetuse teenus. *Sotsiaaltöö*, 3, 76–80.
- Johanson, A. (2011). Mobiilne noorsootöö kui meetod töös riskinoortega. *Sotsiaaltöö*, 6, 40–44.
- Justiitsministeerium. (2010). *Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018*. Loetud aadressil https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf
- Justiitsministeerium. (2018). *Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. Loetud aadressil https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030_seletuskiri.pdf
- Järvelä, K. (2015). Finnish Juvenile Delinquency Surveys Unveil Hidden Crime. *FSD Bulletin*, 43(3). Retrieved from https://www.fsd.tuni.fi/lehti/en/43/juvenile_delinquency.html
- Karistusseadustik. (2001). *Riigi Teataja I*, 61, 364; *Riigi Teataja I*, 28.02.2020, 5. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/104012019015?leiaKehtiv>
- Kennerley, H. (2010). *Võit lapsepõlvetraumade üle*. Tallinn: Tänapäev.
- Kereme, H., & Luiga, P. (2013). Tänavatöö noortega kui osa kogukonnapõhisest ennetustööst. *Sotsiaaltöö*, 3, 32–33.
- Korp, E. (2013). *Sotsiaalne Rehabilitatsioon: sotsiaalprogramm Tallinna Lasteturvakeskuses*. Tallinn: OÜ Print Best.
- Kraas, K. (2016). Mitmedimensioonilise pereteraapia õigusrikkumisi toime pannud lastele ja noortele. *Sotsiaaltöö*, 3, 32–35.
- Kronberga, I., & Zermatten, J. (2012). *Child-friendly Justice in Latvia: Focusing on Crime Prevention*. Retrieved from http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Child-friendly%20Justice%20in%20Latvia.pdf

- Kulo, K., & Lebedeva, H. (2012). Noortetöö kriminaalhoolduses ühtse meeskonnana. *Sotsiaaltöö*, 3, 34–36.
- Lapse õiguste konventsioon. (1996). *Riigi Teataja II*, 16, 56. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>
- Lastekaitseeadus. (2014). *Riigi Teataja I*, 06.12.2014, 1; *Riigi Teataja I*, 12.12.2018, 49. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122014001?leiaKehtiv>
- Lipsey, M. W. (2009). The Primary Factors that Characterize Effective Interventions with Juvenile Offenders: A Meta-Analytic Overview. *Victims & Offenders*, 4(2), 124–147. <https://doi.org/10.1080/15564880802612573>
- Luuk, E., Järve, J., & Kaska, M. (2014). *Kuriteoennetus ja jätkutugi kohalikul tasandil*. Loetud aadressil <http://www.centar.ee/uus/wp-content/uploads/2014/05/Kuriteoennetus-kohalikul-tasandil-raport-EST.pdf>
- Markina, A., & Žarkovski, B. (2014). Laste hälbiv käitumine Eestis. *Kriminaalpoliitika uuringud*, 19. Loetud aadressil http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/1aste_kaitumise_uuring_2014.pdf
- Marshall, N. (2018). *Kiindumussuhe*. Tallinn: MTÜ Igale Lapsele Pere.
- McNally, L., & Collins, J. (2015). *Restorative justice in youth offending teams*. Retrieved from https://restorativejustice.org.uk/sites/default/files/news/files/dpn8_yot_infopack.pdf
- Meho, E. (2011). *Süüivõimeliste alaealiste osakaal, kohaldatud mõjutusvahendid ja nende mõjususe ning õigusrikkujate sotsiaalne taust Kristiine linnaosa alaealiste komisjoni 2006–2010 aasta praktika põhjal*. (Lõputöö). Loetud aadressil https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/986/2011_Meho%20CENely.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Murray, J., & Farrington, D. P. (2010). Risk Factors for Conduct Disorder and Delinquency: Key Findings From Longitudinal Studies. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 55(10), 633–642. <https://doi.org/10.1177/070674371005501003>
- Narusson, D. (2006). *Jõustamisest sotsiaaltöö praktikas*. Tallinn: Imagoline OÜ
- Nikonov, E., Välba, E., & Lauri, K. (2018). Uued võimalused mitmekülgse abivajadusega lastele. *Sotsiaaltöö*, 2, 25–28.

- Poopuu, T. (2013). Lastehoolekanne Skandinaavias ja Eesti lastekaitse süsteemi väljakutsed. *Sotsiaaltöö*, 3, 26–29.
- Puzzanchera, C. (2019). Juvenile arrests, 2017. OJJDP National Report Series, 8. Retrieved from <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/252713.pdf>
- Pärn, M. (2018). Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine. *Prokuratuuri aastaraamat 2018*. Loetud aadressil <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine>
- Reuting, M. (2010). *Umsetzung der arbeitsformen und arbeitsprinzipien in Deutschland* [Töövormide ja – põhimõtete rakendamine Saksamaal]. In W. Specht (Hsrg.), *Mobile jugendarbeit im globalen wandel. Reaching the unrechable* (pp. 31–39). Loetud aadressil https://www.ismo-online.de/logicio/client/ismo/file/buch/ISMO-Mobile_Jugendarbeit_im_globalen_Wandel.pdf
- Riisalo, S., & Nikonov, E. (2013). Lapse paremast huvist lähtumise kohustus uue lastekaitseeaduse eelnõus. *Sotsiaaltöö*, 6, 20–22.
- Rogers, B. (2008). *Taasleitud käitumine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Saar, H. (2019). Koolitus „Koostöö lapse heaks“ toetab kohalikke koostöövõrgustikke. *Sotsiaaltöö*, 1, 85–88.
- Salla, J. (2016). Väljast suletud, seest avatud: retsidiivsuse vähendamine noortele mõeldud kinniste asutuste abil. *Sotsiaaltöö*, 3, 20–24.
- Salmi, V. (2009). *Self-reported juvenile delinquency in Finland 1995–2008*. Retrieved from https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152432/summary_nuorten_rikoskayt.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- Savitš, K., Luts, Ü., & Vaks, A. (2016). Töö vangi ja kriminaalhooldusalusega. *Sotsiaaltöö*, 3, 8–11.
- Segrado, C. (2016). *Child rights and juvenile justice*. Retrieved from <https://s3.savethechildren.it/public/files/uploads/publicazioni/child-rights-and-juvenile-justice.pdf>
- Siseministeerium. (2018). *Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös*. Loetud aadressil

- https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf
- Soo, K., & Strömpl, J. (2011). Perevägivalla tõlgendused praktikutele. Uuringu „Perevägivalla levikut soodustavad riskid ja perevägivalla ulatus“ tutvustus. *Sotsiaaltöö*, 3, 23–27.
- Sotsiaalkindlustusamet. *Kinnise lasteasutuse teenus*. Loetud aadressil <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/lastekaitse/kinnise-lasteasutuse-teenus-0>
- Sotsiaalministeerium. (2011). *Laste ja perede arengukava 2012–2020*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2011). *Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020*. Loetud aadressilt https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2016). SPIN-programm. Loetud aadressil <https://www.siseministeerium.ee/et/spin-programm>
- Sotsiaalministeerium. (2019). Abivajav laps. Loetud aadressil <https://www.sm.ee/et/abivajavlaps>
- Streimann, K. (2013). Uimastiennetuse üldised põhimõtted noorte hulgas. *Sotsiaaltöö*, 2, 30–36.
- Surva, L. (2013). Lepitusteenus Skandinaaviamaaades ja Eestis. *Sotsiaaltöö*, 3, 30–31.
- Surva, L., & Tamm, K. (2019). Alaealiste õigusrikkumised. A. Ahven, K.-C. Kruusmaa, A. Leps, S. Solodov, L. Surva, K. Tamm, B. Tammiste, K. Tüllinen, M.-L. Sööt (toim), *Kuritegevus Eestis 2018*, (lk 21–26). Loetud aadressil https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_2018_viidetega_lisadele.pdf
- Tamm, K. (2017). Alaealiste kuritegevus. A. Ahven, K.-C. Kruusmaa, A. Leps, K. Tamm, B. Tammiste, K. Tüllinen, Solodov, M.-L. Sööt (toim), *Kuritegevus Eestis 2017*, (lk 26–33). Loetud aadressil https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevuseestis_2017_veebi01.pdf

- Tamm, K. (2020). Alaealiste õigusrikkumised. A. Ahven, M.-L. Sööt, K. Tamm, B. Tammiste, A. Leps, K.-C. Kruusmaa, K. Tüllinen, S. Solodov (toim), *Kuritegevus Eestis 2019*. Loetud aadressil <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/alaealiste-oigusrikkumised.html>
- Tamm, K. (2020). Perevägivald ja ahistamine. A. Ahven, M.-L. Sööt, K. Tamm, B. Tammiste, A. Leps, K.-C. Kruusmaa, K. Tüllinen, S. Solodov (toim), *Kuritegevus Eestis 2019*. Loetud aadressil <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/perevagivald-ja-ahistamine.html>
- Tamm, K., & Salla, K. A. (2016). Laste toime pandud süütegude reageerimise analüüs. *Kriminaalpoliitika*, 5, 1–45. Loetud aadressil https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/tamm._k_salla_k-a_2016._laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf
- Tamp, K. (2018). *Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud alaealiste retsidiivsuse vähendamine*. (Magistritöö). Loetud aadressil https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2075/2018_Tamp%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Trummal, A. (2019). *Vanemlusprogrammi „Imelised aastad“ 2018. aasta tulemused*. Loetud aadressil https://intra.tai.ee//images/prints/documents/155920383379_Vanemlusprogrammi_Imelised-aastad_2018a_tulemused.pdf
- Tulva, T. (2013). *Narratiivne uurimus ja narratiivide kasutamisvõimalusi klienditöös*. Tallinn: OÜ Print Best.
- Tuur, T. (2019). Sotsiaaltöö Peipsimaa pealinnas ja Mustvee vallas. *Sotsiaaltöö*, 4, 26–29.
- Vabariigi Valitsus. (2020). Eriolukord Eestis. Loetud aadressil <https://www.valitsus.ee/et/eriolukord-eestis>
- Veskiväli, I. (2012). Käitumis- ja õpiraskustega laps saab abi nõustamiskeskusest. *Sotsiaaltöö*, 5, 41–45.
- Viiralt–Nummela, I. (2013). *Millest räägivad Tallinna Laste Turvakeskuse klientide lood?* Tallinn: OÜ Print Best.
- Vilgats, E. (2019). Kui praktikast kasvab välja arendusvajadus. Teenuseosutaja vaade innovatsioonile ja riiklikule bürokraatiamasinal. *Sotsiaaltöö*, 1, 48–51.

- Voronkova, N. (2013). *Alaealiste süütegude eest kohaldatavate mõjutusvahendite rakendamine*. (Magistritöö). Loetud aadressil http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/30501/voronkova_natalja.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Vseviov, H. (2011). Positiivse vanemluse toetamine on oluline samm laste probleemide ennetamiseks. *Sotsiaaltöö*, 4, 12–15.
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Loetud aadressil http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounpuu_kvalitatiivne_pdf

Lisa 1. Uuringu küsimused nende seos allikatega

Küsimused	Teoreetiline alus
Teie amet	
Mitu aastat olete sel ametikohal töötanud?	
Milliseid muutusi olete täheldanud oma töös peale alaealiste komisjonide kaotamist?	Pärn, 2018
Milline on olnud alaealise õigusrikkuja sotsiaalne taust, kellega olete oma töös kokku puutunud?	Keltikangas-Järvinen, viidatud Viiralt-Nummela, 2013, lk 89–90 vahendusel
Milliseid riskitegureid olete täheldanud töös alaealise õigusrikkujaga?	Kennerley, 2010, lk 13; Soo & Strömpl, 2011, lk 23–24; Streimann, 2013, lk 30–31; Viiralt-Nummela, 2013, lk 89; Veskiväli, 2012, lk 42
Mille alusel valitakse teie hinnangul sobiv mõjutusvahend konkreetse noorega töötamiseks?	Pärn, 2018; Riisalo & Nikonov, 2013, lk 20–21
Kui palju mõjutab teie arvates noortele vajalike teenuste kättesaadavus see, mis piirkonnas teenust osutatakse?	Vilgats, 2019, lk 48; Tuur, 2019, lk 28
Kui tõhusad on teie arvates olemasolevad mõjutusvahendid, mida määratakse alaealistele õigusrikkujatele?	Lipsey, 2009, lk 143
Milline on teie kogemuste põhjal olnud kõige tõhusam mõjutusvahend?	McNally & Collins, 2015, lk 8; Savits <i>et al.</i> , 2019, lk 8–9; Kereme & Luiga, 2013, lk 32
Kuidas on noored oma õigusrikkumist põhjendanud?	Kronberga & Zermatten, 2012, lk 19
Millist rolli näete perekonnal töös alaealise õigusrikkujaga?	Kraas, 2016, lk 33–34; Vseiov, 2011, lk 13; Justiitsministeerium, 2018, lk 15
Millised meetmed või mõjutusvahendid võiksid veel olla alaealiste õigusrikkujate mõjutamiseks, et juhtida õigusrikkumist toime pannud alaealist seadusekuulekale teele?	Aaben <i>et al.</i> , 2018, lk 43; Gornischeff & Loide, 2019, lk 77, 80
Kellel lasub teie hinnangul vastutus ennetustöö korraldamise eest?	Justiitsministeerium, 2018, lk 13; Luuk <i>et al.</i> , 2014, lk 20
Kes on teie peamised koostööpartnerid töös alaealise õigusrikkujaga?	Justiitsministeerium, 2018, lk 13
Milliseks hindate Pärnumaa koostöövõrgustikku? Positiivsed ja negatiivsed kogemused?	Kulo & Lebedeva, 2012, lk 36; Saar, 2019, lk 86
Kui oluline on see, et noori suunatakse teenustele nende igapäevases elukekkonnas, mõjutades seeläbi ka pereliikmeid ja kaasates kogukonda ning kooli?	Justiitsministeerium, 2010, lk 28; Gornischeff & Loide, 2019, lk 79
Kas tunnete töös alaealiste õigusrikkujatega puudust tugiteenustest? Kui jah, palun nimetage millistest	
Milline on teie hinnang järgmistele mõjutusvahenditele ja -meetoditele: 1. Mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT) 2. Sotsiaalne projekt „Murdepunkt“ 3. Mobiilne noorsootöö 4. Vanemlusprogramm „Imelised aastad“ 5. Lepitusteenus	Kraas, 2016, lk 33; Eesti Rakenduspsühholoogiakeskus, 2016, lk 5; Johanson, 2011, lk 40–41; Trummal, 2019, lk 7; Surva, 2013, lk 30–31

Lisa 2. Taotlus uurimistöö tegemiseks politseis

Lisa
Politseiorganisatsiooni kohta
tehtavate uurimistööde
läbiviimise ja uurimistöödeks
vajaliku info väljastamise,
kasutamise ja säilitamise korra
juurde

TAOTLUS UURIMISTÖÖ TEGEMISEKS POLITSEIS*

1. Uurimistöö tegija ees- ja perekonnanimi: Mirje Reinson
2. Kontaktandmed: tel: [REDACTED]
3. Töökoht: Eesti Töötukassa, Pärnumaa osakond
4. Õppeasutus, struktuuriüksus: TÜ Pärnu Kollidž, Sotsiaaltöö korralduse osakond
5. Töö juhendaja ees- ja perekonnanimi, teaduskraad: Valter Parve, MA
6. Juhendaja kontaktandmed: e-post: valter.parve@ut.ee, tel: 445 0543
7. Uurimistöö pealkiri (teema) ja töö liik (nt kursuse-, diplomi-, magistri- jne töö)

Alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenused Pärnumaa näitel; töö liik: lõputöö

8. Töö eesmärk, hüpoteesid ja kasutatav meetoodika
Lõputöö eesmärgiks on selgitada välja, mis mõjutab Pärnumaa piirkonnas alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenuste valikut ning vastavalt tulemustele teha spetsialistidele ettepanekud teenuste parenduseks. Eesmärgi täitmiseks püstitati järgmised uurimisküsimused:
 - Milliseid mõjutusvahendeid rakendatakse alaealistele õigusrikkujatele?
 - Millist mõju avaldub alaealise käitumisele teda ümbritsev võrgustik – perekond, sõbrad, kool ja kogukond?

Lõputöös kasutatakse andmete kogumiseks kvalitatiivset meetodit. Andmekogumismeetodina kasutatakse poolstruktureeritud intervjuud.

9. Taotletavad andmed: noorsoopolitseinike ja piirkonnavanema arvamus ning teadmised alaealistele õigusrikkujatele suunatud mõjutusvahenditest- ja meetoditest, koostöövõrgustikust üldiselt ning Pärnumaa piirkonna põhiselt.
10. Uuritava sihtrühma kirjeldus (küsitletavate isikute ring) ja küsitlusmetoodika (küsitluse korral lisada taotlusele ka küsimustik):
Pärnu politseijaoskonna piirkonnavanem, Pärnu linna ja Pärnu maakonna noorsoopolitseinik, Pärnu maakonna Pärnumaa Laste ja Noorte Vaimse Tervisekeskuse juhtumikorraldaja, Pärnumaa Sotsiaalkindlustuse lastekaitse osakonna konsultant, Pärnu linna lastekaitse spetsialist, Pärnu maakonna lastekaitse õunik, Pärnu linna osavalla noortekeskuse juhataja, Pärnu linna koolipsühholoog, Pärnu linna ja Pärnu maakonna õppenõustamiskeskuse kooli

sotsiaalnõustaja. Individuaalsed intervjuud (suulised eriolukorrast tulenevalt e-kanali kaudu või kirjalikud e-posti teel). Küsimused:

1. Teie amet
 2. Mitu aastat olete sellel ametikohal töötanud?
 3. Milliseid muutusi olete täheldanud oma töös peale alaealiste komisjonide kaotamist?
 4. Milline on olnud alaealise õigusrikkuja sotsiaalne taust, kellega olete oma töös kokku puutunud?
 5. Milliseid riskitegureid olete täheldanud töös alaealise õigusrikkujaga?
 6. Mille alusel valitakse teie hinnangul sobiv mõjutusvahend konkreetse noorega töötamiseks?
 7. Kui palju mõjutab teie arvates noortele vajalike teenuste kättesaadavus see, mis piirkonnas teenust osutatakse?
 8. Kui tõhusad on teie arvates olemasolevad mõjutusvahendid, mida määratakse alaealistele õigusrikkujatele?
 9. Milline on teie kogemuste põhjal olnud kõige tõhusam mõjutusvahend?
 10. Kuidas on noored oma õigusrikkumist põhjendanud?
 11. Millist rolli näete perekonnal töös alaealise õigusrikkujaga?
 12. Millised meetmed või mõjutusvahendid võiksid veel olla alaealiste õigusrikkujate mõjutamiseks, et juhtida õigusrikkumist toime pannud alaealist seadusekuulekale teele?
 13. Kellel lasub teie hinnangul vastutus ennetustöö korraldamise eest?
 14. Kes on teie peamised koostööpartnerid töös alaealise õigusrikkujaga?
 15. Milliseks hindate Pärnumaa koostöövõrgustikku? Positiivsed ja negatiivsed kogemused?
 16. Kui oluline on see, et noori suunatakse teenustele nende igapäevases elukekskonnas, mõjutades seeläbi ka pereliikmeid ja kaasates kogukonda ning kooli? 17. Kas tunnete töös alaealiste õigusrikkujatega puudust tugiteenustest? Kui jah, palun nimetage millistest
 18. Missugune on teie hinnang järgmistele mõjutusvahenditele ja- meetoditele:
 1. Mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT)
 2. Sotsiaalne projekt „Murdepunkt“
 3. Mobiilne noorsootöö
 4. Vanemlusprogramm „Imelised aastad“
 5. Lepitusteenus
11. Uurimise (praktiline) kasu politseile ja võimalik kasutusala (kes ja mis eesmärkidel veel andmeid kasutab?) Erinevate Pärnumaa spetsialistide nägemused, arvamused ja teadmised alaealiste õigusrikkujate efektiivsematest mõjutusvahenditest- ja meetoditest; piirkonna koostöövõrgustiku toimimine; spetsialistide ja ametnike tugiteenuste vajadus.
12. Nõusolek anda uurimistöö ning saadud andmete koopia PPA raamatukokku köidetult ja/või elektrooniliselt.

Esitan valminud uurimistöö .pdf vormingus failina aadressil ppa@politsei.ee või paber kandjal PPA raamatukokku ning uurimistöö elektroonse kokkuvõtte (reeglina kuni 3000 tähemärki) .rtf või .doc vormingus aadressil ppa@politsei.ee.
30.09.2020 (kavandata vit esitamise kuupäev)

Taotluse kuupäev: 03.04.2020

Taotleja allkiri (allkirjastatud digitaalselt)

** Kui uurimistöö tegija on koolilõpetaja, tuleb lisaks taotlusele esitada ka kooli kiri (v.a Sisekaitseakadeemia puhul, kui kool esitab Komisjonile lõputööde ja nende juhendajate kinnitatud nimekirja), milles on märgitud lõputöö kinnitatud pealkiri ja töö juhendaja.*

SUMMARY

SERVICES TARGETED FOR JUVENILE OFFENDERS BY THE EXAMPLE OF PÄRNU COUNTY

Mirje Reinson

At the moment, various organizations provide services to juvenile offenders in Pärnu County. There is no central unit that coordinates the provision of services, which means the services in the area have different quality and availability. The topic of this thesis is important and current because serious offenses committed by juveniles and also the concerns about the abolition of juvenile committees have received wide media coverage in the past years. This got the author interested in understanding what services and measures are currently provided to juveniles and whether the author could provide suggestions for improving the service through research outcomes.

The aim of the thesis was to find out what influences the choice of services provided for juvenile offenders in Pärnu County. To achieve this goal, the following research questions were asked:

- What measures/services are applied for juvenile offenders?
- What impact does the network (family, friends, school and community) have on the juvenile's behavior?

The theoretical part of the thesis focused on the juvenile offender, their surrounding environment, and the risk factors. The target group was described in the context of Estonia and worldwide. In addition, various measures applied in the work with juvenile offenders were highlighted and an overview of the best practices of measures was given.

The empirical part of the study was carried out using a qualitative research method. Data were collected using structured and semi-structured questionnaires and interviews, and data were analyzed using content analysis. The research sample consisted of fourteen specialists from Pärnu County who interact with juvenile offenders through their work.

At the moment, various prevention measures, counseling services and practical measures are provided to juvenile offenders in Pärnu County. There are also some services aimed at the juvenile to participate together with the family. The respondents of the research saw positive aspects and shortcomings within the effectiveness of the existing services. The main disadvantages were the following: the availability issues of services outside of the City of Pärnu, the lack and incompetence of specialists, the feeling of impunity by the young people, and not involving young people in the process of choosing the measures/services for themselves.

The respondents brought out several services that are currently missing. For example, services for juvenile addicts, family-based intervention programs, mentoring for both - young people and parents, a well-functioning network, and psychiatric, therapeutic and family therapy based services.

The research brought out that the most effective choice of measures for juveniles are considered to be the ones, in which the young person has been involved in the process of choosing the measure for him/herself. The most effective way to work with juveniles is to do it at the local level and through direct communication. (Kereme & Luiga, 2013, p. 32) A study by Lipsey (2009) found that measures that include counseling and skill training are more effective than those based on control, monitoring, and deterrence. This was also confirmed by the respondents of the research.

A juvenile's risk behavior is also strongly influenced by the network around him/her. Based on the research the main risk factors related to family are following: insufficient time spent with the child, lack of parental knowledge of dealing with a juvenile offender, and lack of love and care. The main factors how friends influence a juvenile are following: self-improvement, bad company, gang spirit and a feeling of belonging. The main influencing factors at school are school bullying, low support and misunderstanding by teachers, negative labeling, and learning problems. Young people are also affected by the area in which they live, as for example, in some areas there are more people with a criminal background. In addition to the network, the child is affected by his/her mental and behavioral disorders, identity issues and low social skills. Risk factors should be noted and dealt with in the very early stage of the child's life, as this could prevent serious negative effects on the child's behaviour further on.

The study revealed that the main aspects considered while choosing the best measures/services for the juvenile offender are following: the juvenile's previous background, the child's and his/her family's willingness to cooperate, financial and personal resources, and the availability and accessibility of the service in the area. The choice of measures is also influenced by the awareness of specialists.

The research problem posed in this work was partially confirmed. At the moment, services and measures are provided to juvenile offenders considering both aspects - juvenile's needs and as well the availability of services.

Based on the research results of this thesis, the author makes following suggestions to the specialists that interact with juvenile offenders directly/indirectly through their work:

- To involve the juvenile in the discussion of choosing appropriate prevention/impact measures for him/herself;
- To map the areas, where there is no cooperation network or it is insufficient and to create an action plan for its operation;
- To use case-by-case approach in creating action plans for juvenile offenders;
- To map regional problems together with the cooperation network and define specific activities according to job positions.

Proposals to the local governments of Pärnu County:

- To provide experiential counseling and additional social programs for both juvenile offenders and their parents;
- To involve young people in the development of services;
- To set up a unit that coordinates agencies who provide services to juvenile offenders.

Author finds that this topic should be researched further on from the point of view of the target group and more widely at the state level. In addition, it would be important to analyze the factors for the efficiency and sustainability of the cooperation network.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mirje Reinson,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Alaealistele õigusrikkujatele suunatud teenused Pärnumaa näitel, mille juhendaja on Valter Parve

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mirje Reinson

19.05.2020